

Kristiansund kommune

I medvind uansett vær

Utkast plantekst til høring 22.10.20

TEMAPLAN KULTURMINNER KRISTIANSUND 2021-2027

Foto: Petter Ingeberg og Kvalvik Forts Venner

Temaplan – Kulturminner Kristiansund 2021 – 2027

Kulturminner og kulturmiljøer representerer samfunnets felles verdier. De er uerstattelige kilder til kunnskap og opplevelser og de er ressurser for kulturell, sosial og økonomisk utvikling. Det er derfor viktig å bidra til formidling av og bevisstgjøring om våre kulturminner og historie.

Målet er å styrke kulturminnevernet i kommunen som del av en helhetlig ressursforvaltning av kultur- og miljøverdier.

Kulturminneplanen skal dokumentere og redegjøre for status for kulturminnefeltet og angi eventuelle nye mål, strategier, rutiner, retningslinjer og tiltak for kommunen som lokal utviklingsaktør, forvaltingsorgan og myndighetsutøver. Den skal gi grunnlag for å lage bindende bestemmelser i kommuneplanens arealdel.

Planen skal samordne og prioritere kommunens virksomhet på feltet og ha hovedfokus på områder der kommunen har påvirkningskraft og virkemidler og at kulturminner er en ressurs for alle innbyggerne.

Å ta vare på kulturarven er en investering for framtiden. Kulturminnene forteller om levd liv gjennom tidene, er kilder til vår felles historie og skaper tilhørighet i små og større fellesskap. Kulturminnevern kan legge grunnlag for næringsutvikling, turisme og vekst. Kulturminner er ikke en fornybar ressurs og skal forvaltes som en del av en bærekraftig utvikling.

Kristiansund kommunes visjon er å være «i medvind uansett vær» og være et regionsenter for Nordmøre med tydelige grunnverdier i forhold til samhandling, nyskaping, optimisme og raushet («SNOR»).

Vi tror at en god og inkluderende møteplass må ha en tydelig historisk identitet med basis i autentiske bygningsmiljø, grønne arealer og et bredt utvalg av kulturminner som viser alles historie hvor de gjeldende nasjonale målene for kulturminne-forvaltningen er at mangfoldet av kulturminner og kulturmiljø skal tas vare på som bruksressurser og som grunnlag for kunnskap, opplevelse og verdiskapning.

Et representativt utvalg av kulturminner og kulturmiljøer skal tas vare på i et langsiktig perspektiv. I dette ligger forståelsen av at vi ikke kan ta vare på alt, men at vi må velge. Dagens og morgendagens mennesker må også få anledning til å sette sitt preg på omgivelsene og speile de verdier dette samfunnet har. Det er viktig at både fortid, nåtid og framtid ses samlet slik at utformingen av våre fysiske omgivelser tar inn alle disse aspektene. Det betyr at vi må klare å kombinere samfunnsutvikling og god kulturminneforvaltning – trekke opp grenser mellom akseptable og ikke-akseptable endringer.

Målet er å bevare et representativt utvalg av kultminner som belyser historien til kommunen bl.a. gjennom noen verdikriterier.

Verdisetting og verdivekting.

Hvilke verdier kan vi knytte til et kulturminne, og hva betyr kulturminnene for oss?

Kulturminner vil ha en rekke verdier, og verdisettingen kan knyttes til flere forhold bl.a. hvilke verdier vi kan tilskrive kulturminnet gjennom kunnskap, opplevelse og bruk.

Andre egenskaper som kan kjennetegne kulturminnet, kan være alder, tidsperiode og kontinuitet, autentisitet og opprinnelse, mangfold og variasjon, sammenheng og helhet, dynamikk og endring, «lesbarhet» og tydelighet, egnethet og anvendbarhet, sårbarhet og tålegrense og samspillet med natur/kultur.

Hva som kjennetegner et spesifikt kulturminne sammenlignet med et annet kulturminne kan f.eks. være sjeldenhet og representativitet.

Verdisetting er m.a.o. en framgangsmåte for å beskrive de verdiene vi tilskriver kulturminnene og verdivekting knyttes til vektingen av disse verdiene og til hvor store verdiene er og hvor viktige er de.

Vekting av verdiene vil også hjelpe oss til å avgjøre betydningen av dem.

Til dette bruker vi et sett kriterier. Den avsluttende vektingen innebærer en vurdering både av om kulturminnet eller kulturmiljøet oppfyller kriteriene og hvor mye hvert kriterium teller. Dette hjelper oss til å avgjøre om kulturminnet er av liten, middels, stor eller svært stor verdi.

Representativitet og sjeldenhet.

Kulturminner kan være bevaringsverdige både hvis de er sjeldne og hvis de er representative for en stilart, en periode, et sosialt lag eller en funksjon. Å ta vare på sammenhenger gir mer kunnskap, helhetlig forståelse og opplevelse enn bevaring av enkeltelementer. Sammenhengende bygningsmiljøer kan for eksempel gi kunnskap, som enkeltbygg, ikke ville ha gjort alene og slik kunnskap kan føre til spesielle hensyn.

Opplevelsesverdier.

Arkitektonisk, kunstnerisk og håndverksmessig kvalitet gir kulturminnet verdi. Samfunns- eller sosialhistorisk verdi kan være bygg og anlegg, som f.eks. huser offentlige institusjoner, næringsbygg, menigheter, organisasjoner eller sosial boligbygging. Historiske hendelser, symbolske eller identitetsskapende verdier kan være viktige enten lokalt, for enkelte miljøer eller for et helt folk. Konkrete hendelser, personer eller tradisjoner knyttet til et kulturminne eller et mye brukt område. Kulturminnets egenverdi er av stor verdi for trivsel og gode opplevelser.

Bruksverdier, fysisk tilstand og vedlikehold.

Er kulturminnet i en slik tilstand at det kan bevares? Kan en velge mellom likeverdige objekter eller miljøer, er det rimelig å velge det som er best bevart osv.

Økonomi og bruksverdi.

Når en vurderer kulturminner og kulturmiljøer som bruksressurs, bør også økonomien i å benytte eksisterende bygninger fremfor å bygge nytt vektlegges, samt f.eks. miljøulempen ved eventuelt rivning m.m.

Føringer.

Oppnåelse av nasjonale mål forutsetter ett større kommunalt ansvar. Derfor har kommunenes ansvar for å forvalte kulturarvsressursen blitt forsterket de senere årene.

Nasjonalt.

I 2000 fastsatte St.meld. nr. 8 (1999–2000) «Regjeringens miljøvernpolitikk og rikets miljøtilstand», nasjonale mål for kulturminnepolitikken. Målene er videreført og presisert i senere meldinger.

De nasjonale miljømålene sier blant annet:

Det årlige tapet av verneverdige kulturminner og kulturmiljø skal ikke overstige 0,5 prosent innen 2020.

For automatisk fredete arkeologiske kulturminner skal det årlige tapet ikke overstige 0,5 prosent innen 2020.

Et representativt utvalg kulturminner skal være vedtaksfredet innen 2020.

Fredete bygninger, anlegg og fartøy skal ha ordinært vedlikeholds nivå innen 2020.

Et representativt utvalg automatisk fredete arkeologiske kulturminner skal være sikret innen 2020.

St.meld nr. 16 (2004-2005) «Leve med kulturminner» har som strategisk mål at: «Mangfoldet av kulturminner og kulturmiljøer skal tas vare på som bruksressurser og grunnlag for kunnskap, opplevelse og verdiskapning.»

I St.meld nr. 35 (2012-2013) «Framtid med fotfeste» videreføres og konkretiseres målene.

I «Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2015» presiseres ansvarsdelingen:

Kommunene har hovedansvaret for å identifisere, verdsette og forvalte verneverdige kulturminner i tråd med nasjonale mål. Fylkeskommunen og Sametinget har ansvar for å ivareta de nasjonale kulturminneinteressene og bistå kommunene med veiledning.

Generelt gir også plan- og bygningsloven føringer for at kulturminner skal bevares i all behandling etter loven i kommunen.

Riksantikvarens nylig vedtatte bystrategi 2017-2020, legger også tydelige føringer for ett bedre vern av historiske byområder, særlig områder av nasjonale interesser og som er innlemmet i NB!-registeret. Målet er at kulturminnene og kulturmiljøene i byene skal forvaltes i ett langsiktig perspektiv og samtidig tas i bruk som ressurser for å utvikle et godt samfunn og attraktive byer.

Regionalt.

I «Regional delplan for kulturminner av regional og nasjonal verdi» for Møre og Romsdal, gjentas de samme mål og perspektiv, bl.a. å utvikle strategier for forvaltning, formidling og bruk av kulturarven på best mulig måte til nytte for et levende lokalsamfunn.

Lokalt.

Kommuneplan for Kristiansund vil være førende og FN's bærekraftsmål, som også ligger til grunn for vår kommuneplan, vil ha betydning for denne temaplanen også.

Temaplan for kulturminner vil være en temaplan under Kommunedelplan for Kultur, som er under utarbeidelse.

Noen definisjoner brukt i planen.

Kulturminner: Alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til og knyttet til bygninger og byggverk.

Kulturmiljøer: Områder hvor kulturminner inngår som en del av en større helhet. Det kan være et bygningsmiljø eller et kulturlandskap. Kulturmiljøer/kulturlandskap kan fredes ved enkeltvedtak etter kulturminneloven.

Kulturlandskap: Landskap påvirket av ulike typer menneskelig virksomhet, f.eks. landbrukets kulturlandskap, industriområder, gamle tyske anlegg/kystfort/krigsminner m.m.

Om Kristiansund – historisk «bakteppe».

Kristiansund har historie som en viktig fiske- og sjøfartsby i nyere norsk historie. Byen har noen bygningsmiljø som forteller historier fra denne tida. Som gjenreisningsby etter andre verdenskrig er Kristiansund kan hende den mest særpregede. Ifølge Sverre Pedersen selv er byen hans hovedverk. Tillegg til disse elementene ved byen har den også enkelte enhetlige byområder fra første halvdel av 1900-tallet som er av nasjonal interesse for sin sosiale og arkitektoniske historie.

Steinalder og vikingtid.

Det første funnet fra eldre steinalder i Norge ble gjort ved Voldvatnet på Nordlandet i Kristiansund så tidlig som i 1909 av Anders Nummedal. Fosnakulturen fikk sitt navn etter byen på Nordmøre og går helt tilbake til 8000 år f.Kr. Disse ytre distriktene var tidlig isfrie, og i havet fantes rikelig med føde. Folk kan ha bodd på Nordmørskysten før istiden var slutt. Dessuten var det tilgang på flint og andre harde bergarter. I Kristiansund er det også hellere med spor etter veidefolk fra yngre steinalder.

Slaget på Rastarkalv er kjent fra Snorres kongesagaer. Slagstedet fra år 955 ligger på sørsiden av øya Frei. Kong Håkon den gode kjempet mot Eirikssønnene som hadde støtte fra Danmark. Det står tre bautasteiner på Raskarkalv, på haugen bak Frei kirke, til minne om dette slaget. Det er 15 meter lange skipsrøyser på Rastarkalv.

Middelalderen.

På fiskeværet Grip, som ligger 10 km utenfor Kristiansund har det i flere århundrer foregått tørrfiskproduksjon og tørrfisk var et viktig eksportprodukt fra Norge i middelalderen, gjennombruddet foregikk på 1100-tallet. Fiskeværet Grip var et av produksjonsstedene. Kysten utenfor Nordmøre var et viktig gyteområde for skrei, og var naturgrunnlaget for et viktig fiskeri på seinvinteren. Det er grunn til å tro at fiskeværet på denne tiden hadde fast bosetning, og at tilreisende fiskere fra fjordene innenfor var sesongarbeidskraft i den viktigste fisketiden. I middelalderen var Grip den eneste tettbebyggelsen i det som i dag er Kristiansund kommune med blant annet erkebiskopen i Nidaros som væreier. Stavkirken er et viktig kulturminne fra denne tiden og blant annet alterskapet forteller om handelsforbindelsene til Hansabyene i Nord-Tyskland. Men fiskeværet hadde ingen plassering som kunne utvikles til en by, og på 1500-tallet ble det stadig dårligere lønnsomhet i fiskeriene. Nå var det fjordbygdene som hadde den mest etterspurte ressurs, nemlig skog.

Skipsleia og ei god havn er grunnlaget for byens eksistens, og havna i Lille-Fosen er kjent så langt tilbake som det finnes kilder. Fosna gård i Vågen regnes for å være byens vugge, men det er usikkert i hvilken grad det var fast bosetning rundt havna allerede i middelalderen.

Ladestedet Lille-Fosen.

På 1600-tallet utviklet det seg en liten tettbebyggelse ved havna mellom de tre øyene. Fremveksten av stedet hadde særlig bakgrunn i økende eksport av råvarer (særlig trelast) til resten av Europa. Det var særlig hollandske skip som årvisst kom til Nordmøre. Vågen i Fosna ble fast oppankrings- og samlingssted for fartøy som besøkte distriktet. Her opprettet staten tollstasjon (i 1630) for å kontrollere trelasthandelen på Nordmøre. Fra Fosna var det lett for tollerne å holde oppsyn med leden og de fleste fartøy som passerte. Nordmøre ble tolldistrikt i 1606 eller tidligere.[9] Stedet fikk status som ladested underlagt Trondheim, en by med en tillatelse til å drive handel med begrenset utvalg varer. 1600-tallet kalles for hollendertiden i Kristiansunds historie. Nederlandske sjøkart fra denne tiden har mange navn langs fjordene på Nordmøre. Det var trelast nederlenderne var interessert i. Tollstedet ble først og fremst opprettet for å kontrollere trelasthandelen. De første kjøpmennene i Lille-Fosen handlet med trelast, tørrfisk og sild.

I 1690-årene brakte nederlenderen Jappe Ippes med seg kunnskaper om produksjon av klippfisk til Norge. Den 11. august 1691 fikk han et kongelig privilegiebrev som gav ham tillatelse til å drive med tilvirkning og eksport av klippfisk i ladestedet Lille-Fosen og på Tustna. Etter noen år måtte han gi opp.

I 1733 hadde Lille-Fosen besøk av Christian VI og dronning Sophie. Noen år senere skulle han, tross protester fra kjøpmennene i Trondheim og Bergen, gi status som kjøpstad og bynavn til ladestedet på Nordmøre.

Kjøpstaden Christianssund.

Den 29. juni 1742 fikk ladestedet status som kjøpstad og nytt navn, Christianssund, av kong Christian VI. Byen utviklet seg hurtig og ble en viktig by for fiskehandel. Dette trakk utenlandske kjøpmenn til byen, spesielt britiske.

Skotten John Ramsay var en av de som igjen tok til med klippfiskproduksjon. Midt på 1700-tallet utviklet dette seg til en stor virksomhet. De mest driftige av kjøpmennene i Kristiansund skaffet seg kontroll over alle ledd i klippfiskproduksjonen: De kjøpte opp fiskeværene og innførte et system som ble kalt for værtvang. De tok imot fangsten og sto for produksjonen av klippfisk, og de var eksportører. Klippfisk var på denne tiden ukjent i norsk matstell. Klippfiskproduksjonen var arbeidsintensiv og krevde mange hender i tørkesesongen på våren og sommeren. Fisken skulle saltet og vaskes før den skulle saltet igjen og vekselvis tørkes og presses på «fiskbergan». Milnbrygga og Milnbergan, midt i Kristiansund sentrum, er viktige kulturminner fra denne tiden.

Klippfisken skulle eksporteres, og de mest velstående kjøpmennene kunne skaffe seg egne skip. I årene etter 1776 bygde byen opp en stor skipsflåte med flere skipsverft og reperbaner. Kompetanse på skipsbygging ble hentet fra København. Videre fram mot 1806 hadde næringslivet i Kristiansund en eksplosjonsartet utvikling, hvor byen ble tilført store rikdommer.

I Napoleons-krigene var Danmark-Norge alliert med Frankrike. Den 7. juli 1808 ble Kristiansund angrepet av engelske krigsskip, «Cygnet» og korvetten «Tartar». Angrepet ble slått tilbake fra byens kanonbatterier. Flere hus i byen fikk skader, og én ble drept. En 11 meter høy bautastein ble reist til minne om slaget i anledning hundreårsmarkeringen i 1908.

Kjøpstaden sorterte under Bremsnes sogn i Kvernes til Kristiansund prestegjeld ble opprettet ved kongelig resolusjon av 20. august 1827.

Spansketida.

Spansketida kalles perioden fra 1830 og utover på 1800-tallet da spanske skip kom til Kristiansund for å kjøpe klippfisk direkte fra kjøpmennene i Kristiansund. Denne perioden var viktig for utviklingen av byens næringsliv. Det var de spanske sjøfolkene som besøkte Kristiansund som gis æren av å ha innført bacalao til byen.

Midt på 1800-tallet ekspanderte klippfiskproduksjonen ut over det fiskeriene på Nordmøre, Romsdal og Trøndelag ga av råstofftilgang. Byens kjøpmenn måtte satse på oppkjøp av råfisk i Lofoten og Finnmark for å tilfredsstille etterspørselen. Byen fikk en stor flåte av små seilfartøyer, jakter og galeaser til denne trafikken. Markedet ble også utvidet, blant annet til Amerika. Byens klippfiskkjøpmenn tjente godt og Nicolai H. Knudtzon ble på slutten av 1800-tallet regnet som Norges rikeste mann.

I 1884 ble klippfisknæringen rammet av et økonomisk krakk som rammet alle firmaer i bransjen hardt. Krakket skyldtes en plutselig fall i prisene på markedet i Spania, med det resultat at alle klippfiskeeksportører, med ett unntak, gikk konkurs.

Navnestrid.

Byens navn var en periode et stridstema; det ble tatt til orde for at det gamle norske Fosna, byens navn som ladested, skulle erstatte Kristiansund, et navn byen fikk i dansketiden. Allerede i midten av 1890-årene ble navnebyttet foreslått av enkelte i lokalavisene, men særlig hard ble striden etter første verdenskrig. Dette er samtidig med at mange andre norske byer og steder fikk tilbake tidligere norske navn. I Kristiansund kulminerte navnestriden i 1929 med folketog hvor halve byen befolkning deltok og til sist folkeavstemning. Resultatet var overveldende: 4699 (99,1 %) stemte mot navneendring, kun 41 for. Bystyret gjorde kuvending i saken og byen beholdt navnet den hadde hatt siden 1742.

I postal sammenheng ble betegnelsen på byen Kristiansund N brukt for å skille den fra Kristiansand S. Spesielt håndskrevne adresser kunne ellers lett lage problemer dersom a eller u var slurvet skrevet. Problemet opphørte etter innføring av postnumre.

Byen før krigen.

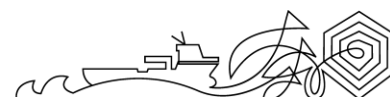
Grand Hotell Kristiansund ble bygd opp i jugendstil etter en brann i 1907. Hotellet måtte gi tapt for brannen under bombingene av byen i april dagene 1940.

Kristiansund var på slutten av 1800-tallet en særdeles vakker by med mange store kjøpmannsgårder og sjøboder eller brygger. Byen var likevel preget av at det ikke var noen spesiell reguleringsplan for oppføring av bygninger. Dette skulle vise seg å være upraktisk da bilene på 1900-tallet gjorde sitt inntog i bybildet.

Byen besto i hovedsak av trehus med stående panel. I første halvdel av 1900-tallet ble det bygget flere murhus og større bygårder. Blant nevneverdige bygg som preget Kristiansund på den tiden, var Festiviteten, Norges Banks filial, Grand Hotell og Nordlandet kirke.

Bombing og krigstid.

I april 1940 ble Kristiansund bombet av tyske fly. Etter bombingene var store deler av byen totalskadd. Rundt 800 av byens 1300 bygninger ble helt eller delvis ødelagt, noe som tilsvarer 28 prosent av landets samlede krigsskader på bygninger under 2. verdenskrig. Under krigen startet Brenste steds regulering planleggingen av gjenreisningen, men lite kunne likevel bli bygget i krigstid. De fleste innbyggerne som hadde blitt bostedsløse måtte bo i brakker til krigens slutt.

Den tyske okkupasjonsmakten hadde også vesentlige anlegg i kommunen, blant annet Kvalvik fort østligst på øya Frei.

Gjenreisningen.

Gjenreisningen ble innledet i 1940 i regi av Brente steders regulering og professor Sverre Pedersen. Pedersen hadde skisse reguleringsplan klar i august 1940 og endelig reguleringsplan fra 1941 ble vedtatt etter krigen uten vesentlige endringer. Pedersen la særlig vekt på ny oppfartsgate fra havna.[15] Kristiansund ble etter krigen gjenoppbygd med en markant gjenreisningsarkitektur i en nøktern funksistil. De sentrale deler av Kirkelandet og Nordlandet ble totalt endret. Den gamle trebyen med en selvgrodd struktur på ferdselsårer og eiendomsgrenser ble erstattet av rette gateløp. Kirkelandet ble nå dominert av Kaibakken, en bred ny gate som forbinder kaiene med øvre bydel. Arkitekturens akser er rettet mot storslagne naturmotiver som Freikollen og Jørgenvågsalen i nabokommunen Aure. I sentrale boligstrøk ble enkelte hus utstyrt med klassisistiske detaljer som for eksempel dørportalene. I enkelte gater, som (Vuggaveien), ble det oppført ferdighus sendt fra Sverige som nødhjelp. Reisingen av Kirkelandet kirke i 1964 markerte at gjenreisningen var sluttført.

Gjenreisningsbyen Kristiansund er trukket fram som et av de 20. århundrets mest verneverdige kulturmiljøer i Norge. Dette begrunnes med at byens sentrum er et av de best bevarte eksemplene på etterkrigsarkitektur.

1950-årene var preget av gjenreising og et rikt sildefiske om vintrene. Byen hadde på denne tiden også en trålerflåte som skaffet råstoff til klippfiskproduksjonen.

Kommunegrensene justeres.

1. januar 1964 skjedde store endringer i kommunegrensene i Norge som et resultat av Schei-komiteens arbeid. Grensene ble endret som følge av overgang fra sjøveis til landveis kommunikasjon. Dessuten ble mindre kommuner slått sammen til større enheter. Grip som da var landets minste kommune, ble innlemmet i Kristiansund. Deler av Nordlandet hadde fram til nå vært en del av daværende Bremsnes kommune, men ble nå overført til Kristiansund. Samtidig ble Bolga og Vadsteinsvik på Frei overført fra Bremsnes til Frei kommune.

Kommunene Kristiansund og Frei ble 1. januar 2008 slått sammen etter folkeavstemning. I Kristiansund ble resultatet 95,5 % ja-stemmer og 4,5 % nei-stemmer, og på Frei ble resultatet 1330 ja-stemmer (51,5%) og 1252 nei-stemmer (48,5 %).

Kristiansund – kulturminner / kulturmiljøer / kulturlandskap (oversikt pr. bydel/»land«):

Innlandet:

Innlandet er en av få områdene i Kristiansund som har sammenhengende bebyggelse fra før bombingene under andre verdenskrig. Hovedvekten av bebyggelsen stammer fra 17- og 18-hundretallet. Bydelen har Nasjonal interesse både som eldre helhetlig bymiljø og i kraft av enkeltbygningene.

Bydelen Innlandet slapp bedre unna bombingene i 1940 enn resten av sentrum. Innlandet har derfor det eldste bevarte byområdet med bebyggelse helt tilbake til 1600-tallet, men med hovedvekt på 1700 og 1800-tallet.

Området består av en blanding av sjøhusbebyggelse, bolighus og uthus med stor spredning når det gjelder bygningstyper og alder, og inneholder den eldste bevarte bybebyggelsen i Møre og Romsdal med røtter tilbake til

1600-tallet. Spesielt interessant er bebyggelsen i Hønebukta der deler av den eldste bebyggelsen vokste frem på 1600-tallet. Her utviklet det seg senere viktige byfunksjoner og bydelsfunksjoner som tollbod, sykehus, skole, fengsel med mer. Lossiusgården, Skippergata 17, fra 1780 er fredet.

Flere eldre verneverdige bygninger (Toldboden, Dødeladen, Tahitibrygga og Kjønnøybrygga) ved Sundbåtkaia er restaurert på en vernefaglig god måte og tatt i bruk som arena for kulturaktiviteter.

Bryggene og den gamle bebyggelsen er nå flere steder presset av byutvikling og utbyggingsprosjekter som er lite tilpasset den eldre bebyggelsens dimensjoner og miljøkvaliteter, samt noe skjøtelsvikt.

Almenningen (sørom "Port Arthur" – ved Sundbåtkaia), Almenningen (nordom – ved Sagerbukta), Wasmuthkaia, Bautaen, Lossiusgården, Dødeladen, Tollboden, Kjønnøybrygga, Wirumbrygga, "Asylet" ("Fengselet"), Skjærtangen, Sjursvika, Hønebukta (fylkets eldste bygningsmiljø), Markussundet, klippfiskberg, stier, trapper, veier, merkesteiner og hager

Kirkelandet:

Kirkelandet (opprinnelig Kirklandet) er ett av fire «land» som omkranser havna i Kristiansund.

Kirkelandet og Gomalandet utgjør sammen en øy på ca. 5,94 km². De to landene er klart atskilte i kristiansundernes «mentale kart» over byen. Det høyeste punktet på Kirkelandet er Varden på 78 m.o.h.

I tillegg til byens sentrum finnes her Kirkelandet kirke, Festiviteten, Varden, Klubba, Vågen og turområdet Kringsjø med Kirkelandet Gravsted og krematorium.

Kaibakken er hovedgaten på Kirkelandet.

Det er anløp for Hurtigruten og cruiseskip og hurtigbåtanløp til Trondheim.

Sundbåten trafikkerer på havne mellom landene med utgangspunkt fra sundbåtkaia på Piren.

Kirkelandet er forbundet med Innlandet med Sørsundbrua, og er landfast med Gomalandet.

Kirkelandet ble tidlig i byens historie hovedøya i byen. Her bodde flest mennesker, og her var det naturlig å bygge byens første kirke.

Sundbåten, Festiviteten, Kirkelandet kirke, Alders Hvile, Vanddamman (med oppsamlingsrenner – vannveiene), Høytrykken, Varden, Kringsjø/Klubba, Vuggaveien, Kirkelandet gravsted (med kapellet), Reperbanen i Brunsvika, Christie- Brodtkorbgården (m/ hagestua, stabburet og gravstedet i Roligheten), Vidalshaugen, Kranaskjæret, Vedkaia, Mellemværftet, RS Christiansund, Kaffebrunneriet, Nervågen, Gjenreisingsbyen, Haggata, Kristiansund brannstasjon, Allanengen skole, Clausenengen, Musikkpaviljongen på Kirketomta, "Plysjbyen", Stella Maris, Caroline kino, Biblioteket / Gamle Norges Bank, Knudtzonflaggstanga, Caroline Knudtzons Plass, bunkers i Karihola, Meldalsholmen (brygger)

Grip:

Grip er en øygruppe beliggende i Atlanterhavet omkring 12 km nordvest for byen Kristiansund og 20 km sydvest for Smøla. Hovedøya Gripsholmen, også kalt Gripholmen og oftest bare Grip, er den eneste med bebyggelse - i

tillegg til holmen med Grip fyr. Grip har tusen års historie som fiskevær, og hatt fast befolkning siden 1100-tallet. I fiskesesongen ble befolkningen mangedoblet med tilreisende fiskere. Fra 1897 til 1964 var Grip egen kommune, landets minste både i folketall og areal. I 1964 ble den innlemmet i Kristiansund kommune. I 1974 ble Grip fraflyttet. Den gamle bebyggelsen på til sammen 47 hus holdes godt vedlike og brukes som fritidsbebyggelse. Grip er et viktig besøksmål for turister i Kristiansund, og i sommersesongen er det daglig båtforbindelse fra byen.

Øygruppen Grip ligger værhardt til i havet rundt tolv kilometer nord-nordvest for Kristiansund. Grip har to havner, en på nordsiden og en ny og større på sørsiden av øya. I dag er det for det meste havnen på sørsiden som brukes. Denne er også mindre utsatt for vær og vind enn havnen nå nordsiden. Grips største «øyer» eller holmer er Gripsholmen med bebyggelsen og kirka, hvis høyeste punkt er 11 moh., Grønningen og Moholmen. Andre kjente er Bratthårskollen med fyret og Inngripan med uværsskuret.

Det finnes ikke grunnvann eller naturlige vannansamlinger på Grip, så ferskvann er mangelvare. Befolkningen samler derfor opp regnvann og drar til Kristiansund for å vaske klær. For å spare ferskvann går toalettet i Gripkroa på sjøvann. Det går ikke strømkabel ut til Grip, så strøm produseres av en egen kraftstasjon.

Fiskeri var grunnlaget for bosetning på øya; før motorbåtens tid gjaldt det å bo nær fiskefeltene. Allerede i middelalderen var Grip kjent som fiskevær. Fiskeværet Grip er trolig Nordmøres eldste tettsted. Tilreisende sesongfiskere fra Nordmøre ble innlosjert på Grip i fiskesesongen for skreifiske om våren. Det ble også tørket klippfisk på Grip. Øyas siste fastboende flyttet vekk like før jul i 1974, så øya har nå ingen fastboende. Husene på Grip brukes stadig som fritidsboliger av de tidligere gripværingene og deres etterkommere.

Grip var i middelalderen eid av erkebiskopen i Nidaros, mens det på 1700-tallet var kjøpmenn i Kristiansund som eide Grip.

Grip er også kjent for sitt historiske minnesmerke Grip stavkirke, en kirke som ble bygd en gang på 1400-tallet.

På det nordligste skjæret Bratthårskollen, ligger Grip fyr. Det ble bygget i 1888 og er med sine 44 meter fra sokkelen og opp Norges nest høyeste fyrtårn. Grip fyr ble avfolket og automatisert i 1977.

Gripkroa er det eneste serveringsstedet på øya. Kroa har et par rom for overnatting i underetasjen. Kroa var i nærmere tretti år drevet av Inga Grødahl. Foreningen Gripværingen har et hus som er det nærmeste man kommer et samfunnshus på øya. Bygget kan huse små utstillinger og konserter.

Grip var egen kommune fra 1897 til 1964, og var landets minste kommune med et areal på 0,48 km² og 115 innbyggere. Grip kommune omfattet øya Grip og de mange øyene, holmene og skjærene omkring.

Da formannskapslovene ble vedtatt i 1837, var Grip et sogn under Kristiansund by-prestegjeld, og skulle da i prinsippet ha blitt et eget formannskapsdistrikt (kommune). Men det var krav om at det i et område måtte være minst 50 personer med stemmerett ved stortingsvalg for at det skulle kunne danne egen kommune, og for å ha stemmerett måtte man eie eller bygsle matrikulert jord. På den tiden var det meste av Grip eid av Isach og Thomas Moses, som bodde i Kristiansund, og ikke bortbygget til de som bodde i fiskeværet. Innbyggerne på Grip var dermed «strandsittere», og hadde ikke stemmerett.

Først etter endring av kommunelovene i 1896, der det blant annet ble satt krav om at personer bosatt på landet måtte tjene over 300 kroner i året for å få stemmerett, kunne Grip gis status som egen kommune. Grip kommune ble så opprettet 1. januar 1897, og hadde da 198 innbyggere. 1. januar 1964 ble Grip, som da hadde 104 innbyggere, slått sammen med Kristiansund kommune.

Grip stavkirke, Grip fyr, Skolestua/kroa, Været

Gomalandet:

Gomalandet er et av de fire landene som utgjør byen Kristiansund.

Goma er ikke en egen øy, men forbundet med Kirkelandet ved et smalt eid innerst i Vågen.

Historisk har Gomalandet vært en øy, eidet mellom Dalabukta og Vågen er fyllmasse. Det høyeste punktet på Gomalandet er Stortua på 65 m.o.h.

Det er broforbindelse fra Gomalandet til øyene Skorpa og Nordlandet, og en viaduktforbindelse over eidet som forbinder Gomalandet og Kirkelandet.

Gomalandet barneskole er bydelens skole. Atlanten stadion og Atlanterhavsbadet ligger på Gomalandet.

Goma fabrikker har gjort navnet Goma kjent over hele Norge. Smørfabrikken eller såpefabrikken ble den kalt i Kristiansund. Goma barnesåpe var trolig det mest kjente produktet.

Milnbrygga, et av byens historiske minnesmerker tilknyttet klippfiskproduksjon, ligger på den del av Gomalandet som omkranser havnebassenget.

Dalen Gård, Folkeparken-området, Lasken / Laksvågen, Skorpa, Milnbrygga, Hjelkrembrygga, Strandhuset, Woldbrygga, Likvoren, Gomalandet gravsted, Marøhuset, Kristiansund Mek., Berghs Kemiske (jodfabrikken), Arnesenbrygga (småbåtlaget), saltlager, Goma fabrikker, Naustkroken, Sveagata, Arken, Bentneset, Sølvberget, Nordsundbrua (gml./ny), Bruparken (med brakker), Gomalandet skole (gml.), Sandvikskaia, Nordholmen, Dunkarsundet

Nordlandet:

Nordlandet er den nest største øya i Kristiansund og har et areal på 14,44 km². Øya er den nordligste av de tre øyene byen befinner seg på, med havna som det sentrale midtpunkt. Nordsundet med Nordsundbrua atskiller øya fra Gomalandet, og Markussundet skiller Nordlandet fra Innlandet.

Nordlandets høyeste punkt er Kvernberget på 205 m.o.h., og ved Nordsundet ligger Bjønnahaugen, en markant liten fjelltopp som skal likne en sovende bjørn. På Bjønnahaugen er havnas stormvarsel montert.

Den gamle bebyggelsen på Nordlandet ligger sentralt i forhold til havna og sundene som er innseiling til havna. Herfra er det sundbåtforbindelse med byens sentrum på Kirkelandet. Bydelen Nordlandet har egen kirke, Nordlandet kirke.

Mye av utbyggingen i Kristiansund de siste 30 årene har skjedd på Nordlandet.

Kristiansund lufthavn, Kvernberget ligger på Nordlandet, med tilhørende helikopterbase for oljevirkosheten i Norskehavet. Nær ved ligger oljebasen, Vestbase.

Løkkemyra var opprinnelig regulert til industriområde, men er nå også et handelssentrum i byen, med bl.a. kjøpesenteret Alti Futura, Biltema og andre store varehus.

Nordlandet kalles også for Marokko.

Nordlandet brannstasjon, Stormvarselet, Uværssekuret på Sundbåtkaia (Grunden), Almenningen (på Nordlandet), Råket – mot bassenget, Sterkoder (skipsindustrien), Nordlandet kirke, Lunden, "Granskogen", Smedvika / Remlan, Vikan, Voldvatnet (Fosna-boplasser), Gamle Dale skole, Byskogen, Geværposter mot Omsundet (på Byskogensida), Sørkolvika, Sjøneset, "Havna", "Christiealeen", Kvernberget (huler m.m.), Kvitneset

Frei (Freiøya):

Frei er den største øya i Kristiansund kommune. Den har et areal på 63,083 km². Største tettsted er Rensvik. Og høyeste punkt på øya er Freikollen, 629 moh.

I «Ågrip og Heimskringla» kalles øya for Fræði og i «Fagrskinna» kalles den Freidarey. Senere har den gått under navn som Freidi, Ffrede, Ffrøøy, Fredøy, Free, Freedøe og Fredøe. Sistnevnte ble brukt til langt innpå 1800-tallet da Frei ble det vanlige navnet.

I dag blir øya også kalt Freiøya. Det finnes også eksempler på at Freiøya ble brukt som navn på øya i tiden da hele øya tilhørte Frei kommune. Det har etter kommunesammenslåingen i 2008 pågått en debatt om navnet i lokalavisen Tidens Krav. Navnet brukt hos Statens kartverk er Frei.

Frei-navnet blir også brukt om et område på sørsiden av øya. Her ligger Frei kirke, Frei bedehus og Frei gård. Frei skole er en av tre barneskoler på Frei, og denne ligger ved boligfeltet Storbakken. De to andre barneskolene er Rensvik skole og Bjerkelund barneskole. Frei har også en ungdomsskole som ligger i Omsundet, som blir kalt Frei ungdomsskole. Den er veldig populær blant ungdommer da den ligger ved siden av en kunstgressbane, ballbinge, treningssenter, fotballhall, butikk og mye mer.

En person fra Frei blir kalt for freiøying, dette henger igjen fra tiden da Frei var egen kommune. Lokalt blir også freibone brukt, som betyr en bonde fra Frei. I Kristiansund er innbyggernavnet kristiansunder, dette blir brukt om personer fra gamle Kristiansund kommune.

Frei var tidligere en egen kommune, men ble etter folkeavstemning slått sammen med Kristiansund kommune 1. januar 2008 til en ny kommune med navnet Kristiansund. I Frei ble resultatet 1 330 ja-stemmer og 1 252 nei-stemmer. Den gamle kommunen bestod av flere øyer, der Frei var den største. Innbyggertallet i 2007 var 5 428. Kommunens administrasjonssentrum var Rensvik.

Kommunegrensene har endret seg mye opp gjennom tidene. «Oversjøiske» deler av Frei kommune ble avstått til den nye Straumsnes kommune i 1864, i 1883 gikk Ranem over til Øre kommune og i 1894 ble Bergsøya overført til Gjemnes. Aspøya ble overført fra Frei kommune til Tingvoll 1. januar 1964, og på samme tid ble nordsiden av Freiøya overført til Frei kommune fra Bremsnes kommune.

Omsundet, Algea Fabrikker (gml.), Kvernen, «Heggems butikk i Kvalvika», Kvalvika (klippfiskberg m.m.), «Michalsenbrygga» (dampskips- postkai), «Frei/Kvalvika P.O.», Kvalvik Fort, Viken gard, Frei kirke, Elvakeiva, Rastarkalv, Freistranda, Refsholmen m.fl., Knudtzonlunden, Flatsetsundet (villabebyggelse), «Fiskberga» på Amundøya, Oldenborg, Vadsteinsvika, Vikaneset, Valholmen, Fugløya, Bolga, Bolga gravsted, Bolgen Mølle, Bolgvatnet, Hansøya, Rensvikholmen (rettersted), Omsundbrua (gml./ny)

Noen kulturminner/kulturmiljøer med verdi for byen:

Hønebukta:

På midten av 1600-tallet var Hønebukta den største konsentrerte tettbebyggelsen på Innlandet bl.a. på grunn av at det var rikelig med arbeid på Innlandet. Hønebukta har flere gatenavn med historisk sus og Spanskesmuget er et av dem. Det sies at Spanskesmuget har fått navnet fordi det var spanske sjøfolk som la til med skipende sine i bukta som gikk helt opp til naustrekka og gikk i land der. Det er usikkert hva navnet Hønebukta kommer fra, men det antas at navnet er en forenkling av Heinsa, som er det norrøne navnet på Innlandet. Hønebukta er det eldste boligmiljøet i Møre og Romsdal.

Tollboden:

Tollboden er fra ca 1660 og er en av de eldste bevarte bygningene i Kristiansund og byens første tollsted hvor staten holdt styr på avgifter på inn og utførsel fra byen. Tollvisitør Hans Didriksen drev huset i 1680-årene og overtatt av sønnen og tolleren Christian Friis. Det var både bolig og brygge i huset, noe som var en uvanlig kombinasjon i Kristiansund på den tiden. Tollboden har vært utsatt for brann flere ganger og siste gang det brant i Tollboden var i 1994.

Dødeladen:

Huset som i dag kalles «Dødeladen» ble bygd i begynnelsen av 1700-tallet og var i utgangspunktet brukt som naust til Tollboden. Huset ble etter hvert utbygd og ombygd i alle retninger og har vært benyttet til sprit og vinutsalg, bakeri, kolonialbutikk (Magnar Gussiås), Rimi-butikk (Bernard Lillevik), søndagsskole, forsikringskasse, kjeglebane, danselokale, øvingslokale, skomaker, bolig og har fungert som cafe og restaurant og kultursted siden 1999. Navnet Dødeladen kommer av at det var opprettet en forsikringskasse i 2. etasje for lokale fiskere hvor de betalte en fast sum i måneden for å sikre en verdig begravelse.

Lossiusgården:

Lossiusgården er en kjøpmannsgård fra 1780 i Kristiansund kommune i Møre og Romsdal. Lossiusgården ble fredet i 1924, og var en av de få kjøpmannsgårdene i Kristiansund som overlevde bombingene av byen i 1940. Siden 1833 har klippfiskfirmaet Lorentz A. Lossius hatt tilknytning til bygningen, og den har fått navn etter familien Lossius, som i 6. generasjon i dag driver og bruker gården som bolig. Opprinnelig gikk bygningen under navnet Tordenskjoldgården.

Sjursvika:

Sjursvika og trehusbebyggelsen der ble bygd på 1750-tallet og Sjursvika antas er en omskriving av navnet på husmannen Peder Scher (Sjur) som slo seg ned der tidlig på 1700-tallet. Familiene som kom flyttende til Sjursvika hadde med seg boligen hjemmefra, demontert og satt opp igjen. Flere av familiene kom fra ytre Nordmøre og til byen hvor det bl.a. var en voksende klippfiskindustri og arbeid å få. Trehusa i Sjursvika er fortsatt et populært boligområde.

Bautaen:

Bautaen er et minnesmerke for slaget på Kristiansunds red 8. juli 1808, da engelske marinefartøyer angrep Kristiansund og ble slått tilbake.

Bautaen er en høy oppreist stein, og den ble avduket i 1908, ved hundreårsmarkeringen. Den er plassert i et parkområde omkring det høyeste parti på øya, Innlandet, en bydel i Kristiansund.

Det skytes med kanoner fra Bautaen ved spesielle anledninger som for eksempel 17. mai, byens bursdag («Bautaens Dag») og cruiseanløp m.m.

Vestre Allmenningen («Sørom»):

Vestre Allmenningen med «Fisketrappa» i området som kalles «Sørom», var mye brukt som møteplassen for Innlendingene før brua åpnet. Det var også Vestre Allmenningen som var adkomsten for fløttmannen i gamle dager.

Sørsundbrua:

Sørsundbrua, som krysser Sørsundet mellom Kirkelandet og Innlandet, er 408 meter lang, med hovedspenn 100 meter. Seilingshøyden er 38 meter, og brua har i alt 19 spenn. Brua ble åpnet i 1963 og er del av fylkesvei 420.

Caroline kino:

Kinohallen brant ned under krigen, men ble siden bygget opp igjen. I dag kjenner vi den som Caroline kino- og konferansesenter.

Kinotilbudet ble imidlertid opprettholdt under krigen ved at Festiviteten ble brukt som kino. Besøket var noe begrenset fordi kinolokalet og filmrepertoaret var under ledelse av de tyske okkupasjonsmaktene. Mange valgte derfor å ta turen helt ut til bygdekinoen på Dale i stedet.

Den 6. november 1954 var det klappet og klart for innvielse av byens nye og moderne kinolokale, og både barn og eldre kunne glede seg over det store lerretet og en lyd som etter den tids målestokk ble ansett som det ypperste.

Kinoen har senere blitt ombygd og modernisert, men en del av det gamle har også blitt bevart. Som på biblioteket kan man også i kinolokalene se opprinnelige kunstverk av Olav Mosebekk, blant annet et modernistisk veggmaleri i Oma. Det er også verd å merke seg de to dørene som fører inn fra vestibylen til kinosalen – tegnet av Karl Høgberg og laget i tremosaik av Wilhelm Sjøwall (intarsia-teknikk).

Kinohallen ble senere modernisert og påbygd og gitt navnet Caroline kino og konferanse-senter, oppkalt etter en av byens store velgjørere Caroline Nathalie Knudtzon. Hun var gift med byens rikeste mann, Nicolay H. Knudtzon.

Kristiansund bibliotek/gamle Norges Bank Kristiansund:

Under andre verdenskrig hadde biblioteket i Kristiansund midlertidig tilhold i Ynglingforeningens lokaler og i september 1955 fikk Kristiansund et flunkende nytt bibliotek, bygd som en del av det nye kinokvartalet, og bygd på tomten til den gamle fengselsbygningen. I dag kalt "Gamle Bibliotek" og huser bl.a. Operaens Dansesenter. I det nye biblioteket var det resepsjon, voksenavdeling, barneavdeling, lesesaler og magasin i kjelleren.

Behovet for mer plass meldte seg etter hvert og da Norges Banks avdeling i Kristiansund ble lagt ned i 1988, flyttet biblioteket inn i de tidligere banklokalene på Carolines Plass.

Med seg på flyttelasset hadde man også kunstsakten som ble gitt til biblioteket i forbindelse med åpningen i 1955. Blant annet hadde kunstnerne Olav Mosebekk og Finn Faaborg laget et stort maleri som opprinnelig hang i barneavdelingen. I dag henger det vakre maleriet på over 20 kvadratmeter på vestveggen i bibliotekets andreetasje. I barneavdelingen på biblioteket henger flere tegninger av Olav Mosebekk.

Festiviteten:

Planene for et kulturhus i Kristiansund daterer seg tilbake til da byen var hovedsete for klippfiskproduksjon i Norge. Det ble stiftet en organisasjon ved navn «Kristiansund Klubselskap», hvor de største forkjemperne for å danne et kultursenter i byen var samlet. Medlemmene av denne organisasjonen var også blant de mest innflytelsesrike menn i regionen, og de hadde opparbeidet sin posisjon primært på grunn av klippfiskhandel. Klippfiskpengene var også hovedgrunnen til at det finansielle ved byggingen av Festiviteten kom på plass.

I 1910 ble byggingen satt i gang og Festiviteten stod ferdig i 1914. Huset er tegnet av arkitekt Kristen Rivertz. Byggesteinen kom fra Klubbneset, fraktet på lektere og kjørt opp fra kaia med hest. Mye stein ble også hentet fra et lokalt steinbrudd i nærheten (Bødtkers gate).

I 1919 ble Kristiansund Symfoniorkester stiftet av Edvard Bræin og Operaen i Kristiansund ble dannet i 1928, samme år som Festiviteten huset byens første operaoppsetning. Operaen i Kristiansund opplevde en enorm popularitet i årene som fulgte, og stadig flere operaforestillinger ble satt opp.

Festiviteten var i mellomkrigstida byens stolthet og har vært brukt til konserter, teater, 17. mai-feiring, bryttestevner og "verdens sterkeste mann", bingo, kino, ungdomsklubb, politistasjon, kafé, danseskole, motevisninger, gudstjenester og vekkelse, markeder, julebord, skole- og firmafester, karneval og revy i over 100 år.

Festiviteten har vært i kommunens eie siden 1979.

Musikkpaviljongen (Kirketomta):

Musikkpaviljongen ble bygd rundt 1959, på deler av plassen der den store hovedkirken sto før krigen og ble tegnet av byarkitekt Finn Eidvin.

Musikkpaviljongen er et godt eksempel på den formalistiske stilen fra seint 50-tall tidlig 60-tall. Paviljongen har klare komponenter av krom og skrå plater og en polykrom fargesetting som er karakteristisk for gjenreisningsbyen Kristiansund.

Den var beregnet til bruk for korps og korsang, men utformingen er imidlertid slik at paviljongen ikke fungerer rent akustisk. Dette skyldes blant annet den lave takhøyden bakerst. Paviljongen ble forsøkt brukt på begynnelsen av 1960-tallet, men ble ganske raskt ansett som svært lite egnet til formålet.

Etter flere års forfall, ble det gjennomført en total renovering av paviljongen, ved bruk av ekstraordinære sysselsettingsmidler, i 2017.

Kristiansund er karakterisert som en av landets mest særegne gjenreisningsbyer av riksantikvaren og musikkpaviljongen på "Kirketomta" (parkeringsplass i dag) med sin spesielle utforming og fargesetting er en vakker liten detalj i helhetsbildet.

Gjenreisningsbyen:

Gjenreisningsbyen er Kristiansund kommunes tusenårssted. Gjenreisningsbyen utgjør store deler av Kristiansund sentrum.

I 1992 feiret byen sitt 250-årsjubileum, men til tross for dette er det meste av bebyggelsen i sentrum fra 1940- og 1950-årene. Dette skyldes at i april dagene 1940 ble Kristiansund sentrum bombet av tyske fly, som et resultat av dette ble tettbebyggelsen på to av de tre øyene totalt ødelagt. Gjenreisningen tok for alvor fatt da krigen var slutt. Planleggingen tok til allerede i 1940 i regi av Brente steders regulering (Steinkjer, Molde, Åndalsnes, Elverum). Bebyggelsen består av en meget sterk konsentrasjon av såkalte «etterkrigshus som det ikke finnes maken til noe annet sted i Norge». Flere av disse «gjenreisningshusene» har kopier av gamle portaler som preger inngangspartiet.

Arkitekt Sverre Pedersen, som ledet arbeidet i Brente steders regulering regnet reguleringsplanen for Kirkelandet i Kristiansund som ett av sine hovedverk.

En annen arkitekt som satte sitt preg på gjenreisnings arkitekturen var Maja Melandsø som hadde arkitektpraksis i byen i 10 år.

Kristiansund hovedgate Kaibakken med kryssende gater står sentralt i gjenreisningsbyen.

Kristiansund brannstasjon:

I 1950 kunne man endelig flytte inn i den nye brannstasjonen i Øvre Enggate. Helt fra 1941 hadde det foreligget planer om å bygge den nye stasjonen, og nå sto den altså der i all sin prakt. Det første utkastet var tegnet av byarkitekt Arne Korsmo. Nordre fløy (mot Hauggata) og utkikstårnet huset Brannmuseets samlinger.

Kirkelandet kirke:

Kirkelandet kirke er Kristiansunds hovedkirke, reist i 1964. Den tidligere kirken brant etter tysk bombing i 1940.

Kirken regnes som det første virkelige moderne kirkebygg i Norge. Arkitekt Odd Østbye har gitt bygget en form som bryter totalt med tradisjonell kirkearkitektur. Den arkitektoniske idéen bak Kirkelandet kirke er «Bergkrystall i roser», dvs. at kirken skal skinne som en lysende krystall blant rosene i vestskråningen.

Kunstneren Gunnar S. Gundersen har stått for den innvendige dekorasjonen, blant annet glassmaleriet som bidrar til den spesielle belysningen bak altertavlen. Kirken ble nominert som Møre og Romsdals bidrag til Århundredets byggverk 1905–2005, en kåring i regi av bladet Byggeindustrien.

"Alders Hvile" (Brodtkorb slektens gravsted):

Brodtkorb familien hadde et sommersted i Roligheden. Her anla de i 1800, etter kongelig tillatelse, sitt eget gravsted.

Både gravsteinene og det spesielle gjerdet har inskripsjoner som selv i dag vekker undring, f.eks. dette filosofiske sitatet: "Leser; hva du er, var jeg. Hva jeg er, skal du bli".

I samarbeid med treskjærer Rolf Sogge har kommunen gjennomført en del nødvendige restaureringsarbeider på gravstedet.

Vanndamman:

Vanndamman er en samling av flere vanndammer som tidligere ble brukt som vannforsyning.

Kristiansund fikk store problemer med vannforsyningen da byen vokste sterkt på 1800-tallet. Brann- og veiinspektør Peder Rosentræder planla og oppførte en dam som lå like ovenfor Roligheten. Fra denne dammen førte en vannledning i uthulte trestokker ned til en vannpost nær den senere Øverparken. Men demningen brast, og vannet fosset ned Langveien.

Rundt knausene på Vardefjellet ble det anlagt et sinnrikt «takrenneanlegg» for å samle vann. Anlegget ble tatt ut av drift i 1908 og omgjort til friområde, Kringsjå, med renneanleggene som spaserveier.

Svanedammen er den eldste av dammene i det gamle vannverksystemet og er tilholdssted for fugler av mange arter.

Varden:

Varden på toppen av Vardefjellet på 78 m.o.h, har opprinnelig fungert som varde og vaktstue for den optiske telegrafanlegg mellom Kristiansund og Trondheim i 1808. Denne vaktstuen spilte en viktig rolle da byen ble angrepet av to engelske fregatter i 1808. Senere ble det brukt av tollvakten, før det i 1849 ble solgt til seilmaker Andreas Cornelius Hansen.

I perioden 1840 til 1880 sto tårnet åpent for alle og ble bl.a. hyppig brukt til kortspill og dans. Mange besøkende fant veien hit da som nå, og disse har etterlatt sine merker på veggene; årstall og navn, initialer m.m. fantes på alle de seks originale veggene, deriblant flere spanske navn.

Vardetårnet i mur ble reist for å kaste glans over byens 150 års jubileum i 1892. Vardetårnet erstattet dermed det langt mindre og enklere tretårnet, som sto på samme sted.

Etter krigen ble vedlikeholdet av tårnet nedprioritert, og det endte med at Vardetårnet fra 1892 ble revet i mai 1976 da det etter sigende var "farlig for omgivelsene". Kommunen hadde, på grunn av anstrengt økonomi, ikke planer om å reise et nytt tårn. Etter privat initiativ og innsamlede midler ble et nytt tårn finansiert og bygget av ildsjeler i "Vardens venner". Det nye tårnet ble høytidelig åpnet 8. mai 1983 med en enorm folkemengde til stede.

I 1992 ble også en tro kopi av det gamle sekskantete tretårnet gitt som gave til Kristiansund kommune fra utflyttede kristiansundere i Oslo, etter initiativ av Arne Sunde. Det ble laftet på Hjerleid videregående skole på Dombås.

Opprinnelig stod dette tårnet på samme sted som Vardetårnet står i dag. Det er tre meter høyt, og taket er formet som et klippfiskflak. Opp gjennom sentrum av taket rager en jernstang som har vært brukt som vindretningsviser. I dag står det originale tårnet ved Norsk klippfiskmuseum, og både kompassrosetten på innsiden av taket og de mange skribleriene på veggen, er godt bevart.

«Plysjbyen»:

«Plysjbyen» regnes som byområdet innenfor Ole Jullums gate – Lars Guttormsens gate - Langveien.

Den sammensatte villabebyggelsen var karakteristisk for middelstandens og overklassens boforhold i Kristiansund. Miljøet er både sosialhistorisk og arkitekturhistorisk interessant for å lære om et bysamfunn som var preget av store klasseforskjeller. Sett i sammenheng med Moskvahaugen kommer disse sosiale ulikhetene til syne. Mange av bygningene har også stor og klar arkitekturhistorisk egenverdi.

Plysjbyen slapp unna bombardementet av Kristiansund under andre verdenskrig. Bydelen er derfor i stor grad bevart som helhetlig bymiljø som viser deler av den historiske byen.

I plysjbyen villabebyggelse, hovedsakelig oppført i mellomkrigstiden/jobbetiden, men noen av bygningene er fra siste halvdel av 1800-tallet. Flere av husene har et meget påkostet preg. Stilartene spenner fra sveitserstil, nasjonalromantikk, jugendstil til 1920-tallsklassisisme og funkisstil.

Kirkelandet gravsted:

Kirkelandet gravsted ble innviet i 1877. Anlagt på eiendommen "Jens Minde" som bystyret mente var «det eneste sted hvor det fans nogenlags jord i tilstrekkelig mengde til begravelsesjord». Gravstedet ble lagt i et klart avgrenset, lavt dalføre ut mot havet. Dalen er avgrenset av bratte men lave åsrygger mot sør og nord og langs begge dalsider er det murt natursteinsplataer der de økonomisk best stilte kjøpmannsslektene hadde sine familiegraver. Særlig er gravene i sørhellingen på nordsida av dalen påkostet. Enkelte steder er gravmonumentene formet som urner innfelt i små nisjer i bergveggen, inspirert av søreuropeiske gravskikker. Et utslag av nær kontakt med spansk-talende land gjennom klippfiskeeksporten under «Spansketiden» på 1800-tallet. De minst bemidlede er gravlagt i dalbunnen, eller i de vestre deler av gravstedet lengst ut mot havet.

Gravkapellet er tegnet av arkitekt Kristen Rivertz i 1921 og ble innviet i 1928. Det er utført i klassisistisk stil med knapp detaljering og vegger av upusset, grovt tilhugd naturstein. I fondveggen er det glassmaleri utført av Per Vigeland.

Brunsvikens Reperbane:

Brunsvikens Reperbane i Kristiansund er den siste i Norge med originalt produksjonsutstyr intakt. Fabrikken var et småskala-anlegg tilpasset et regionalt marked. Anlegget er et teknisk-industrielt kulturminne fra 1856, med kunnskaps- opplevelsese- og bruksverdier, og er i tillegg Norges lengste stavlinekonstruksjon, på 212 x 5,4 meter.

Brunsvikens reperbane ble etablert av Lars L. F. Brun i 1856. Foruten langbanen bestod anlegget av «bolighuset», «brygga», den gamle trebygningen som ennå står på teig 2 og et frittstående barkeri. Bolighuset brant like etter krigen, brygga brant ca 1979-1980. Det er uvisst når barkeriet forsvant.

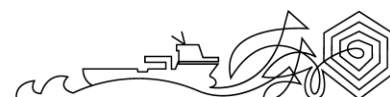
Trebygningen på teig 2, bygd 1910, ble brukt til bearbeiding av repslagerprodukter, blant annet produksjon av forsinger. I huset finner man i dag blant annet en stimkjel, og en eldre reimdrift. Østre ende av bygningen er skadet av brann, og huset er generelt preget av mangelfullt vedlikehold. Det er strukket en presenning over deler av taket som et foreløpig avbøtende tiltak mot lekkasje.

Reperbanen og dens grunnlegger, visekonsul (for Hamburg og Lübeck) Lars Lund Finckenhagen Brun (1826-1898) har gitt bydelen navnet Brunsvika og gatenavnet Banaveien.

Det arbeides for at reperbanen skal bli fredet eller få annen vernestatus.

Mellemværftet:

Mellemværftet er et skipsverft fra seilskutetida i Kristiansund kommune i Møre og Romsdal og er et industrielt kulturminne som eies og drives av Stiftelsen Nordmøre Museum. Verftet har siden 1984 blitt drevet som et skipsverft for tre- og veteranskip.

Verftsområdet har tre slipper og en stor verkstedbygning, oppført i bindingsverk utmurt med teglstein, med smie og mekanisk verksted, foruten arbeidsplass under tak for tømmermennene og bolighus for verftets eiere med sine familier.

Mellemværftet ble etablert ca. 1860 som et verft for bygging og reparasjoner av Kristiansunds store flåte av små seilskuter, hovedsakelig jakter og galeaser. Disse skipene ble brukt til oppkjøpsfartøyer under de store torskefiskeriene i Nord-Norge. I Kristiansund ble fisken anvendt som råstoff for klippfiskproduksjon. I denne trafikken var ikke hurtighet et avgjørende konkurransefortrinn, slik at seil ble brukt til framdrift helt til 1950-åra.

I Vågen i Kristiansund lå på denne tiden tre skipsverft på rad og rekke, Øvre Krana, Nedre Krana og mellom dem Mellemværftet.

Mellemværftet ble fredet av Riksantikvaren i 2018. Fredningen omfatter fem bygninger og elleve andre konstruksjoner og byggverk.

RS 16 Christiansund:

RS 16 Christiansund er ei redningsskøyte med en spennende historie. Skøyta ble bygd for Redningsselskapet i Porsgrunn av Thor Jensen og overlevert i 1901. Ferdigstillingen av redningsskøyta ble muliggjort blant annet ved pengegaver fra Kristiansund. RS 16 Christiansund har reddet 50 personer og assistert 1378 fartøy frem til 1920. Hun var eid av Norges Sjøkartverk frem til 1947 da hun ble solgt til utenlandske eiere.

I 1971 kom hun til Gøteborg hvor hun ble ombygget og døpt «Katja». I 1992 kjøpte Leif Svensson skøyta og ga henne sitt gamle navn. Han førte henne tilbake nær sin opprinnelige stand. Vinteren 2001 ble hun kjøpt av Stiftelsen Norsk Kystkultursenter som seilte henne tilbake til Kristiansund.

Brodtkorbgården / Christiegården / Håndverkeren:

Bygård/bygårdstun fra 1786 som ligger sentralt til i Kristiansund sentrum, på vestsiden av Vågen. De fire bygningene, Christiegården, Brodtkorbgården, bårstua og fjøsbygningen er sammenbygget, og danner et firkantet tun med adkomst fra sørvestre hjørne av tunet. En gammel brosteinsbelagt vei er bevart langs anleggets østside. Det er i nyere tid også kommet vei tett inntil bygningene på anleggets sør- og vestside. Det var tidligere en stor hage mot sør. Denne er i dag borte, og bebyggelse har krøpet innpå fra alle kanter. Lysthuset i hagen, som stod i tunet, ble flyttet på 1970-tallet og står i dag i Fosnagata 20. Bygårdstunet er vedtaksfredet ved lov.

Sundbåten:

Transportbehovet mellom byens øyer har alltid vært stort og mange hadde sin egen båt som de rodde for å komme seg over sundet. Etter hvert som innbyggertallet økte utover på 1800-tallet begynte «fergemenn» å trafikkere mellom sundene. Disse fraktet også varer.

Dette ble etter hvert god butikk, og kommunen bestemte seg for å ansette kommunale fergemenn. På midten av 1800-tallet begynte byens innbyggere å ønske seg noe bedre komfort enn det var å sitte i en robåt i all slags vær.

Kjøpmenn i byen etablerte i 1875 Kristiansund Dampbåtsamlag og den 18. november 1876 satte selskapet sin første båt inn i trafikk. Den het Kvik. Snart etter fulgte to båter til, Rap og Fram. Folk kalte de tre båtene for "sundbåter". Under første verdenskrig fikk selskapet økonomiske vansker som førte til at kommunen overtok driften og en flåte på 6 båter. Navnet ble da endret til Kristiansund Kommunale Sundbåtvesen.

Fra 1918 ble selskapet administrert av havnemyndighetene. I 2001 ble Sundbåtvesenet et KF, eid av Kristiansund kommune, og havnevesenet ble interkommunalt og har ikke lengere noe med sundbåtdriften å gjøre.

I over 142 år har båtene vært i fart på havna i Kristiansund og i dag er det to båter i flåten. Angvik fra 2005 og Framnæs fra 2012. Framnæs er en etterligning av den gamle Framnæs "ferge", som trafikkerte som sundbåt fra 1916-1951. Framnæs eies av Stiftelsen Framnæs og driftes av Sundbåtvesenet.

I 2017 vedtok byens politikere, som en prøveordning, at båten skulle være gratis for reisende på lørdager og i september 2019 ble denne ordningen utvidet til å gjelde alle dager, som en ordning ut 2020 i første omgang.

Grip:

Grip ligger ca. 12 km nordvest for byen og 20 km sydvest for Smøla. Hovedøya Gripsholmen, også kalt Gripholmen og oftest bare Grip, er den eneste med bebyggelse - i tillegg til holmen med Grip fyr. Grip har tusen års historie som fiskevær, og hatt fast befolkning siden 1100-tallet. I fiskesesongen ble befolkningen mangedoblet med tilreisende fiskere. Fra 1897 til 1964 var Grip egen kommune, landets minste både i folketall og areal. I 1964 ble den innlemmet i Kristiansund kommune. I 1974 ble Grip fraflyttet. Den gamle bebyggelsen på til sammen 47 hus holdes godt vedlike og brukes som fritidsbebyggelse. Grip er et viktig besøksmål for turister i Kristiansund, og i sommersesongen er det daglig båtforbindelse fra byen.

Det finnes ikke grunnvann eller naturlige vannansamlinger på Grip, så ferskvann er mangelvare. Befolkningen samler derfor opp regnvann og drar til Kristiansund for å vaske klær. For å spare ferskvann går toalettet i Gripkroa på sjøvann. Det går ikke strømkabel ut til Grip, så strøm produseres av en egen kraftstasjon.

Grip var i middelalderen eid av erkebiskopen i Nidaros, mens det på 1700-tallet var kjøpmenn i Kristiansund som eide Grip.

Grip er også kjent for sitt historiske minnesmerke Grip stavkirke, en kirke som ble bygd en gang på 1400-tallet.

Grip stavkirke er en stavkirke fra andre halvdel av 1400-tallet som ligger på øya Grip i Kristiansund kommune på Nordmøre. Den er en del av Den norske kirke og hører til Ytre Nordmøre prosti i Møre bispedømme.

Fortsatt har kirken sin middelalderkjerne i behold, men mange bygningsdeler er fornyet. Skipet og koret har samme bredde, 6,5 meter. I 1621 ble veggene i koret skiftet, og disse ble bemalt. I 1870-årene ble det innsatt nye vindusåpninger, og ytter- og innervegger ble panelt og hvitmalt.

I 1933 ble det foretatt en omfattende restaurering. Kirken ble hevet og satt på nye fundamenter. Ytterveggene ble bordkledd og tjæret, og panelet inne i kirken ble avdekket. Slik kirken fremstår i dag, antar en at den har vært på 1600-tallet. Det ble da også satt inn et middelaldersk alterskap som antagelig er laget i Nederland. Motivet på alterskapet er jomfru Maria flankert av Olav den hellige og St. Margrethe. St. Margrethe regnes som en av de 14 nødhjelperne som ble påkalt ved sykdom.

Grip stavkirke er automatisk fredet.

På det nordligste skjæret Bratthårskollen, ligger **Grip fyr** og fyrstasjon som ble etablert i 1888 som et kystfyr. Fyrstasjonen består av et støpejerns tårn på 44 m, naust og to landinger og landingsforholdene regnes som er vanskelige. Innenfor fredningsområdet er det foruten bygningene kulturminner som dam, vei, landing med kran og helikopterlanding. Grip er en av landets mest særpregede fyrstasjoner med sin dramatiske beliggenhet.

Fyrstasjonen har relativt høy aldersverdi og stor grad av opprinnelighet. Stasjonen har stor miljøbetydning i sammenheng med fiskeværret. Fyrstasjonen ble automatisert og avfolket i 1977. Grip fyr er vedtaksfredet.

Dalen Gård – Folkeparken – Dalabergan:

Det var imidlertid skotten Walther Miln som først; «bygget og opdyrket et mindre jordstykke og oppsatt stengjerde omkring, bygget et uthus, som bestod av lade, fjøs og sauehus», i det som da ble kalt Øvre Fosenvågen (Ytterstad 1927). Han har altså drevet det første gårdsbruk i Dalen, men han bygget ikke våningshus. Dette hadde han i byen.

Miln tok handelsborgerskap i Kristiansund i 1778 og døde i 1799. Hans enke giftet seg på ny, men solgte uthuset og Milns vånegård i byen til N.H. Knudtzon. Han døpte stedet for Dalen. Samtidig kjøpte Knudtzon et stykke vest for gården (Dalabrekka og vestover). Året etter kjøpte han hele strekningen til Dunkarsundet. I årene 1808-1810 ble det drevet nydyrking og grøfting, og Milns vånegård ble flyttet fra byen og satt opp.

I Våningshuset i Dalen gård finnes noen meget interessante malerier. I andre etasje er storsalens vegger dekket av malerier. Motivene er gammeltestamentariske samt astro-matematiske, med norsk eller engelsk tekst under. Milns hus med maleriene må ha vært arnested for en egenartet religiøs etisk kultur. Kanskje frimureri? Hvem maleren/malerne var er uvisst. Trolig fikk W. Miln bildene malt i 1770-90.

Da Knudtzon døde i 1846 hadde gården 17 melkekuer, 1 okse og 2 hester.

I perioden 1846 til 1855 hadde Dalen gård tre ulike grunneiere og i 1855 kjøpte John P. Glærum fra Surnadal gården for 3200 spesidaler. Familien eide gården helt til kommunen eksproprieterte den i 2004.

Jordbruket i området bestod hovedsakelig av melkeproduksjon og sauehold. For å skaffe dyra mat ble store områder dyrket opp. Av arealregnskap på kart fra 1880 er beregnet arealet med eng ca 1780 ar av gårdens totale areal på ca 3000 ar.

Da var områdene hvor vi finner idrettsanleggene, campingplassen, Dalabrekka og Hagelin dyrka mark. Det siste området som ble dyrket opp er Brannsletta (flat slette i retning Dunkarsundet som i dag er bevoskt med gran). Ble kalt Brannsletta etter fotballaget Brann fra Vågen som brukte den til trening.

Steingjerdet som går fra Dalen gård forbi Atlanten vgs («Gymnaset») og videre over Høgshaugen og mot Dunkarsundet, er det noe uvisst hvem som påbegynte. På kart fra 1880 er steingjerdet vist.

Steingjerdet ble stadig utbedret og hadde funksjon å holde dyra på utmarka. Steingjerdet er stedvis fortsatt godt bevart.

Sauebeitet var hovedsakelig nord for Langhaugen, mens krøttera ble sluppet ut i marka etter slåttonna. Slik ble vegetasjonen hold nede i store deler av området. Området ble godt utnyttet. Til og med på Eaholmen ble det satt i land sau.

Etter hvert som byen vokste og områder ble ervervet til annet bruk ble det umulig å drive jordbruk lengre. På 1960 tallet ble noen sauer holdt i innhegning ved området som ny skole er tenkt lokalisert. Dette saueholdet opphørte ca på midten av 60 tallet.

Området er stedvis meget skrint. Tidligere hadde gårdbrukerne i byen som oppgave å tømme doene og boss for byens befolkning. Hver gårdbruker hadde sin sone. Dette beskrives som et ufyselig arbeid. Dogjødsla ble fylt i

uthus før den senere ble kjørt ut på jordene. Bosset ble utnyttet til grøftepåfylling og til å kle knauser og bergnabber.

Kommunen ervervet store deler av området i 1952 til friområde. Dette friområdet ble kalt Folkeparken og skulle være et turområde for folket i Kristiansund. I dag kaller imidlertid alle hele området for Folkeparken. Atlanten stadion åpnet i 1962. Gymnaset – seinere Atlanten vgs – kom i 1967. På slutten av 60 tallet var mange skolebarn i byen med på å plante sitkagran utover haugene.

Området på Dalabergan var viktig. Huset på Bergan er gammelt. Inn i Dalabukta kom det båter med fisk. Fisken ble vasket i fjæra, og bergene ble benyttet til klippfisktørking. Bergknausene i området der skolen er tenkt lokalisert ble rensket for jord, og fisk ble lagt utover for tørking. Sistemann som leide areal for å tørke fisk her var en tustnaværing. Dette skjedde rett etter krigen.

På Litj-Eaholmen tok fiskere under krigen i land hval som ble partert. Dette kjøttet var et verdifullt tilskudd, i en tid hvor det var lite å få tak i.

Naustene har kommet i den senere tid. Det største nauset, "Seilarnauset" kom først. Bryggen på Bergan kom før naustene igjen (stod tidligere noe lengre vest).

Når det var badevær, badet jentene i Jentabukta (lengst nord) og guttene i Guttabukta (Guttabukta ligger innenfor Hagelinområdet og er fylt igjen).

Laks ble fisket utfor Kleppen. Den siste Laksfiskeren het Einseth og overnattet tidvis i nauset i Lasken.

Under krigen ble området og deler av gårdsbygningene "besatt" av tyskerne.

På Kleppen ble det satt opp en stor lyskaster (denne ble av tyskerne kalt Anton). Området syd for Langhaugen ble minelagt. Minene ble tatt opp etter krigen av tyskerne selv. Under krigen var det forbudt å ferdes i området fra Dalen gård til Hinnakleppen. I området hadde tyskerne 2 stk 20 mm luftvernkanoner av et dansk merke «Madsen».

Veiene utover mot Lasken og Kleppen var delvis bygd før tyskerne kom, og var en del av det man tidligere kalte for «Storrundt».

Dalen Gård er vedtaksfredet og eies i dag av Kristiansund kommune og Dalen Gård Venneforening har en driftsavtale med kommunen.

Milnbrygga / Norsk Klippfiskmuseum:

Når du er kommet til Milnbergan, står du på et av landets eldste og største klippfiskberg. Brygga nedenfor ble bygd av William Gordon, en av grunnleggerne av klippfisknæringa i Kristiansund og Norge. Brygga har fått navn etter Walter Miln, som kjøpte den i 1772. Milnbrygga er bygd i flere etapper der den eldste delen ble bygd av Gordon i 1749.

Stedet var svært gunstig for klippfiskproduksjon på grunn av de store områdene med svaberg rundt brygga. Sesongen startet i mars og varte hele sommeren. Torsken ble flekket (kløyvd), saltet og lagt i press i lasterommene på båtene. Når fisken kom til Kristiansund, ble den først vasket i fjæra. Så ble den saltmodnet og vasket på nytt, før den ble lagt ut på «bergan» til tørk. Det lille røde huset midt på «bergan» er ei flakabu, hvor det ble lagret utstyr til tørkingen. Tørkingen tok fra 4-6 uker eller lenger, avhengig av været. I sesongen kunne det

arbeide 150 personer her, en stor del var kvinner og barn. (Det lille hvite huset er vaktstua fra krigen i 1808; Gammelvarden).

Milnbrygga huser i dag Norsk Klippfiskmuseum som er en del av Stiftelsen Nordmøre museum.

Hjelkrembrygga:

Hjelkrembrygga er en klippfiskbrygge fra 1835 og bygd av kjøpmann Christie, samme år som han fikk bygd Christiegården på Vågens vestsida. Brygga er bygd som en "svalgangsbygge" der laftekjernene står som forankring for svalgangene som bygges ut over sjøen.

Byggeteknikken går tilbake til middelalderen og finnes igjen bl.a. på Bryggen i Bergen og var altså rådende byggeskikk for denne typen bygning fram til slutten av 1800-tallet på Nordmøre.

I Hjelkrembrygga ble klippfisker lagret, ettertørket og pakket. Selve tørkingen foregikk på berget øst for brygga. Den ferdige tørkede fisken ble transportert ned til brygga på løypestreng fra fjellhammeren.

Hjelkrembrygga ble i sin tid satt i stand av Nordmøre museum og skulle bl.a. brukes til utstillinger. Blikkenslagerverkstedet ble etablert med god hjelp fra blikkenslagermester Edvard Fladseth som gikk i lære hos blikkenslager Seehus i Kristiansund, og senere drev eget verksted i Fladsethbrygga ved Mellemværftet. I Kristiansund var mange blikkenslagere spesielt knyttet til produksjon av fiskeemballasje som trantønner og fiskekasser. I tillegg produserte blikkenslagerne bruksgjenstander som i dag er erstattet med plastprodukter, som siler, bøtter, kjeler, kaffekanner, feiebrett, lysestaker, kanner og øser. Og blikkenslagerne laget takrenner, pipebeslag, takhetter, bensinkanner, koksbokser og mye annet. Hjelkrembrygga er i dag ikke åpen for publikum.

Strand- og Woldhuset/Woldbrygga:

Bygningskomplekset består av en brygge fra 1820-årene (Woldbrygga), en skipperbolig fra 1840-årene (Strandhuset) og bolig/verksted fra perioden 1840-1885 (Woldhuset).

Woldboligen/verkstedbygningen er blitt til over en periode på 40 år. Bygningen begynte som et mindre bygg, kombinasjon av verksted og naust. Dette ble senere påbygd, utvidet og ombygd til det fylte hele rommet mellom brygga og Strandhuset. Bygget er utført med stor variasjon i materialbruk, teknikker og sammenføyninger. Bolig/verkstedbygningen fikk sitt nåværende utseende omkring 1885.

Strandhuset er en skipper- og håndverkerbolig fra 1845, bygd av skipstømrer Johan Jordahl som arbeidet på flere av verftene i Vågen. Her bodde skipper Strand, en av byens mange Lofotskipperer. Han hadde galeasen «Ingeborg» fortøyd utenfor kaia nedenfor huset.

Slike sammenbygde komplekser var vanlig i den gamle havnebebyggelsen, der plassen var minimal, men plassbehovet alltid voksende. Wold/Strand-komplekset er et av de best bevarte eksemplene av sammenbygd bolig og næringsbygg fra den gamle byen. Bygningene har høy verneverdi.

Kristiansund er først og fremst kjent som klippfiskbyen, men byen har i mange perioder også vært en viktig havn for tilvirkning og eksport av sild. En absolutt uunnværlig håndverker for sildehandelen var bøkkeren, tønne-makeren. Fra 1875 til 1965 ble det drevet bøkkeverksted i Woldbrygga. Bøkkeren laget tønner, klippfiskdunker, sildemål og annet. Verkstedet er intakt, slik bøkkeren forlot det. Bøkkermesteren, med familie, svenner og læregutter bodde alle i bolighuset over verkstedet. Brygga inneholder også utstilling av båter og repslagerutstyr. Bygningskomplekset er i dag ikke åpen for publikum.

Likvoren og Gomalandet gravsted:

Likvoren var stedet hvor de døde ble tatt i land for å gravlegges på Gomalandet gravsted, som var byens første offentlige gravlund. Gravstedet ligger opp i «åsen» et par hundre meter fra Likvoren. Ordet 'vor' kommer av 'vern'; voren var en liten molo som skulle verne båten og støa.

Gomalandet gravsted er, som nevnt, Kristiansunds første offentlige gravsted og ble tatt i bruk 9. desember 1822. Før denne tid ble de døde fra Kristiansund fraktet i båt og gravlagt på Bremsnes.

Gomalandet gravsted er kanskje et av Norges mest særegne ved at det er anlagt ved bruk av ballastjord ført til byen med seilskip gjennom mange år. Klippfiskhandelen med Spania var ofte enveistransport og seilskutenes manøvreringsevne på tur tilbake forutsatte ballast.

På dette gravstedet ligger bl.a. en av byens mest kjente historiske personer begravet. Storkonsulen og handelsmannen Nicolay Heinrich Knudtzon III. (1816-1895) sitt gravsted er her. Han var stortingsrepresentant og den gang Norges rikeste mann. Gomalandet gravsted er fortsatt i bruk.

Marøhuset:

I huset som stikker ut i Freiveien (Freiveien 48) drev musikk lærer Anton Julius Marø (1885-1950), Kristiansunds «første musikk skole».

Her bodde han sammen med sin eldre og nesten blinde søster Birgitte Hansen. Hans hovedinstrument var fiolin, men han underviste på alle strykeinstrumenter, og han var regnet for å være byens beste fiolinlærer i mellomkrigstida. Han spilte cello - tidvis også fiolin og bratsj - i Kristiansund Symfoniorkester og Unhjems strykekvartett fra 1922. Han ledet et salongorkester, spilte på kaféer og på Paul Kräusslich's kino "Kosmorama" i Grand Hotell - og var instrumentreparatør og avisbud.

Undervisningen foregikk i den kombinerte stua/soverommet. Marø satt gjerne i gyngestolen når han spilte duetter med elevene, og katta sov søtt så lenge musikken låt bra. Marø var også en flink tegner, og laget bl.a. mange portretter.

Undervisningen kostet kr 3,50 pr. time på den tiden en ungdom kunne tjene 125 kr i måneden. Undervisningstida ble tilpasset elevens ønske, og kunne gjerne foregå søndag formiddag. Han brukte Gustav Fr. Langes fiolinskole. Kjente Kristiansundsmusikere som var elever av Marø var blant mange andre: Magnar Ersvik, Erling og Knut Ulvund, Petter Wold (bratsj), Arne Langseth og Ottar Schnell (cello).

Anton Julius Marø var født i Kristiansund og hadde studert med Kvenild i Trondheim, der han også var kafémusiker. Han levde kummerlig, men hadde flotte konsertklær på lur, også under krigen. Han var vidt anerkjent for høyt utviklet fiolinteknikk, og hadde svært mye noter - hvorav en del er bevart.

Anton Julius Marø døde på Vonheim tuberkolosesanatorium på Tingvoll, 10. april 1950.

Skorpa:

Navnet Skorpa kommer av røff, grov natur, med få trær og en del åser, fjell og lignende. I sørvest har Skorpa veiforbindelse med Meløya over en steinfylling, som ble anlagt i 1947, og veien går videre over Dunkarsundet til Gomalandet. Brua over sundet stod ferdig i 1939 og før denne var det hengebru over sundet. Nå er det bygd ny og bredere bru over til Skorpa.

Landskapet på Skorpa er myrlendt, med mindre områder av småskog og trær og noen lave åser. Det er rester av gamle enger på tre steder. Øyen har også et naturlig basseng kalt Valan, som ligger imellom flere berg. Vannet i bassenget blir bare byttet ut ved høyvann, dette gjør at vannet får bra temperatur og gjør Valan til en populær badeplass.

Det er noen familienavn som har gått igjen på Skorpa, blant andre Sandvik (eierne av Skorpa) og Visnes (eiere av den gamle og nye «Visnesbrygga», som før brannen i 1997 var en klippfiskbrygge, men nå er privat bolig).

Tidligere har det vært en rimelig stor minkfarm på øyen, den kan man finne rester av i dag. Det har også blitt drevet jordbruk på øyen. Den siste gården ble lagt ned på slutten av 1980-tallet, men låven sto helt til 2005. Det er også funnet spor av det som skal ha vært et steinhus der de laget tran.

Store deler av øya ble i 2007 lagt ut for salg angivelig for 20,2 millioner norske kroner. Kristiansundsfirmaene Lønnheim Eiendom og KBBL Prosjekt og Plan kjøpte øya.

I oktober 2012 ble reguleringsplanen for Skorpa vedtatt i Kristiansund bystyre og reguleringen gir adgang til å bygge 370 boliger på den ene siden av øya. 2/3 av øya skal bevares som et friluftsområde og det er stilt strenge krav til utnyttelse og høyder for den kommende bebyggelsen. I utbyggingsavtalen som utbyggerne har med kommunen forutsettes at det bygges to nye broer til Meløya og Skorpa og at vei, vann og øvrig infrastruktur bygges ut i takt med boligutviklingen. De første tomtene ble lagt ut for salg høsten 2013.

Det er påvist en hellar fra jernalderen på Skorpa. Den er automatisk fredet.

Gamle Gomalandet skole:

Gamle Gomalandet skole (under Nordsundbrua) og ved Nordholmen ble ferdigstilt i 1916 men flyttet i 1991 til tidligere Røsslyngveien skole (nå Gomalandet skole). Den første bygningen til Gomalandet barneskole var oppført i Strandgata i 1878. Gamle Gomalandet skole er vedtatt revet og ny brannstasjon skal oppføres på tomta.

Nordsundbrua:

Nordsundbrua er ei bru som krysser Nordsundet mellom Nordlandet og Gomalandet i Kristiansund i Møre og Romsdal og brua er 333 meter lang og har seilingshøyde 28 meter. Den er en del av riksvei 70. Den ble åpnet for trafikk i 1979.

Dagens bru erstattet ei eldre bru som ble åpnet den 20. desember 1936. Gammelbrua var ei stålbuebru som var 304 meter lang og hadde hovedspenn på 80 meter. Den ble demontert og fjernet, sommeren 1999. Deler av gamlebrua kan fortsatt ses på Gomalandet siden.

Nordlandet brannstasjon:

Brannstasjonen blei trolig bygd i perioden 1932-33, men mest trolig blei bygningen ferdig seinhøsten 1932. Før den tid var det et sprøytehus i Nergata nedenfor Nordlandet kirke. Der var det plassert et par brannsprøyter, en som kunne kjøres ut med hest og en som var hånddrevet.

I 1932 ble det vedtatt å bygge en brannstasjon på Nordlandet og 5. oktober samme år vedtok formannskapet å kjøpe en Ford automobil med AmagHilpert pumpe til brannbil på Nordlandet.

Brannstasjonen blei oppført i mur og ved siden av brannstasjonen blei det bygd et stort utkikkstårn i tre. Dette tårnet sto nord for stasjonen og var riktig høyt. Mest sannsynlig var dette tårnet et slangetårn, som trolig kom opp først i 1933/34. Det sies at tårnet ikke brant, men blei stående etter brannen og blei solgt til plikthogger Andersen, tatt ned og frakta til Bolga der den blei satt opp som hytte eller bolighus. Stasjonen hadde to garasjer og der var det minst en brannbil, som regel to. en av bilene var spesiell, for den hadde dekk av hel gummi og ikke luft i dekkene som i dag.

I 1946 blei målestasjon for nedbør lagt dit og målingene blei utført av de som var på tjeneste til enhver tid. I september 1955 blei denne målinga flytta opp til trafostasjonen og el-vakta der. Der var den trolig til det blei oppretta en målestasjon på Kvernberget flyplass.

Etter at stasjonen var nedlagt, blei den brukt av parksjefen som lager fram mot 1995. Da søkte Nordlandet Velforening (Velforening for Bjønnahaugen/Dalegata/Grunden - den gamle bydelen før krigen) om å få overta stasjonen vederlagsfritt, mot å holde den vedlike. De ønsket å bruke den som et bydelssentrum for ulike aktiviteter og noen av drivkreftene var Tonny Hopen og Knut Garshol. Formannskapet vedtok å imøtekomme søknaden og velforeningen overtok stasjonen.

I 2003/2004 foretok en elevgruppe fra grunnkurs byggefag og rørfag ved Kristiansund videregående skole en oppussing av stasjonen og det blei installert nytt toalett og oppført nytt fortau. Dessuten er det bygd en terrasse mot havna. Våren 2004 blei hele brannstasjonen malt.

De siste fem årene er det blitt arrangert «Marokkodager» med utgangspunkt i brannstasjonen og området rundt og i 2015 etablerte Randhav Bryggeri seg i brannstasjonen med bryggeri, tapperi og pub. Randhav Bryggeri ble nedlagt i 2018. Slik det ser ut nå så vil sannsynligvis Nordlandet Brannstasjon bli en avdeling i Brannmuseet i Kristiansund.

Stormvarselet:

Stormvarselet på Bjønnahaugen i Kristiansund er Norges eneste stormvarsel som fortsatt er i daglig drift. Meningen med varselet er at det skal varsle båter og lignende om uvær. Tre loddrette lys forteller hvor sterk vinden er og hvor den kommer fra. Grønt lys varsler storm, og kombinasjoner med rødt og hvitt angir vindretningen. Varslingene styres fra brann- og redningsvesenet. Stormvarselet stod opprinnelig på Rådhusplassen, der det ble satt opp i 1898, men ble flyttet til Bjønnahaugen i 1932.

Nordlandet kirke:

I 1875 besluttet bystyret å bygge en kirke på Nordlandet, og beslutningen fikk kongelig approbasjon. Det skulle også bygges en ny kirke på Kirkelandet, og planen var at den gamle skulle flyttes til Nordlandet. Den nye kirken ble imidlertid så kostbar at man i stedet besluttet å selge den gamle kirken på auksjon. Dette for å berge økonomien til ny kirke.

Først i 1910 ble det igjen besluttet å bygge kirke på Nordlandet. Innvielsen fant sted den 16. desember 1914. Kirken er en korskirke og er bygd i jugendstil med stein som ble tatt ut på stedet. Kirken er byens eneste monumentale bygg som uten skader "overlevde" 2. verdenskrig og fremdeles er i original stand. Nordlandet kirke er tegnet av arkitekt Martin Schytte Berg.

De vakre vindus- og veggmaleriene er laget av Emanuel Vigeland, yngste bror til Gustav Vigeland. Sønnen Per Vigeland var medhjelper. Glassmaleriene ble forært kirken i 1918 av Constance og Rasmus Krogh. Altertavlen -

"Jesus i Getsemane", er malt av professor Johan F. J. Rentch i Dresden i 1840. Opprinnelig fra den gamle nedrevne kirken i Kristiansund. Det ble i sin tid restaurert av Ragnvald Bjørlo. Når alteret er dekket, brukes en bibel fra 1632 som alterbibel.

Kirkeklokker - tre klokker - er gitt av Dyre Halse. Klokkene har følgende inskripsjon: "Se, jeg forkynner dere en stor glede" - "Ære være Gud i det høyeste" - "Land, land, land, hør Herrens ord"

Nordlandet kirke var hovedkirke i Kristiansund fra 1940-1964.

Kirkens første orgel ble bygget av Olsen & Jørgensen i Oslo. I 1975 fikk kirken sitt andre orgel bygd på Haramsøy og på initiativ fra Peder A. Rensvik ble det startet en pengeinnsamling for å skaffe kirken et nytt og tredje orgel. I 2000 var et nytt orgel på plass bygd av Grönlund orgelbyggeri i Sverige. Det ble innvidd 2. januar 2000. Piper fra det gamle orgelet fra 1914 ble tatt vare på, pusset opp og brukt i det nye orgelet. Orgelet har 35 stemmer, noe som innebærer ca. 2250 piper.

Nordlandet kirke har ca 700 sitteplasser og brukes mye til konserter og andre kulturarrangement.

Lunden:

Parken Lunden som ligger til høyre for Nordlandet kirke, ble gitt som gave fra kjøpmann Niels R. Parelius til folket for 141 år siden. Tanken om en kirke på Nordlandet hadde vært drøftet i flere år, helt siden 1850-årene.

I mai 1956 foretar byingeniør A. Røkkum og bygartner W. Kristoffersen en befaring i Lunden, muligens den første etter krigens herjinger. Christiansunds Byselskap fikk ansvaret for vedlikeholdet av parken.

Barbermester Fjellberg forteller, i en avisartikkel, at det på Nordlandet var en parkkomite bestående av interesserte som tok seg av Lundens vedlikehold. Som formenn husker han Rasmus Krogh, Albert Iversen og Kristoffer Iversen. Fjellberg selv har også vært med i denne komiteen og sørget ofte for de nødvendige pengemidler. Han gikk rundt med liste og tegnet bidrag.

Remlan:

Remlan har navn etter militærsersjant Roe Remmen fra Veblungsnes (Åndalsnes) som eide Omagata 9 i årene 1812-1863, fra det året han gifta seg med Kirsten Ellingsdatter fra Nordgarden på Ohr på Freiøya, i Frei kirke. Han slo seg ned her som skreddermester. Området ble først kalt Remmenbergan eller Remmen-nesset. Brygga har vært eid av Astrup (med Ludvig Lie som formann), Watten (med Reidar Ohrvik som formann), Bertnes og Steinsvold før Liabø. På brygga ble det vasket fisk innendørs fra 1950-tallet.

Remlan har vært brukt til vasking, saltmodning og tørking av klippfisk siden 1700-tallet. Første tilvirker var Hans Juul. Ca. 1870 bygde firma Astrup ei lita brygge. Ludvig Lie var arbeidsformann, og Liebergan har navn etter ham. Watten bygde på brygga i 1929. Liebergan og Wattenbergan er navn som brukes om hverandre.

De oppmurte stiene ble brukt til å kjøre trillebår på, og til å bære fisk på ryggen eller på bærar-båre. Stiene ble oppmurt på 1930-tallet. Ungene brukte dem til å trille bandhjul og sykle på.

En av byens ballastkaier var på Eriksen-nesset like vest for Remlan. Folk forsynte seg så raskt at det ikke var

nødvendig med noen støttemur mot sjøen. Noen av husene her i området fikk tilført ballast-jord fra utenlandske skip. Det var grus og sand som ble oppblandet med mudringsmasser.

I dag er Remlan mye brukt som badeplass.

Nordlandets gravlund:

Den 9. oktober 1916 innstilte formannskapet på at det ble bevilget penger til å erverve grunn til anlegg av gravsted både på Innlandet og på Nordlandet. Innstillingen ble vedtatt av bystyret.

Gravstedet på Nordlandet fikk navnet Nordlandets gravlund. Gravlunden som lå som en enklave i daværende Bremsnes kommune, ble kjøpt av Kristiansund kommune av Løkke (Dale gård) i 1919, og ble innvidd den 11. august 1920.

Den første som ble stedt til hvile på Nordlandets gravlund var Kristen Fostervold, hvis navn er uløselig knyttet til både Nordlandet kirke og Nordlandets gravlund. Uten hans utrettelige arbeid, hadde man den gang ikke hatt noen av delene.

Gravstedet ble innvidd samme dag som Kristen Fostervold ble stedt til hvile. Ved inngangen til gravstedet hadde man pyntet med flagg og kranser og mange hundre mennesker hadde møtt fram for å ta farvel med Kristen Fostervold og være med på åpningen av gravstedet, som ble innvidd av prost Hansen.

Nordlandets gravlund er fortsatt i bruk.

Voldvatnet – Fosna-boplasser:

Voldvatnet er et kunstig vannreservoar i Kristiansund. Vannet ble anlagt i 1786 av bakermester Svend Andersen Vold (Wold). Han brukte vannet som reservoar for sitt møllebruk som lå på Dale. Grunnen til dette var at det var vanskelig for bakerne i Kristiansund å få malt korn. Møllebruket var i sin tid et imponerende tiltak, og Vold fikk Det kongelige danske Landhusholdningsselskabs sølvmedalje for at han anla møllebruket. Senere ble dette kunstige vannreservoaret brukt som kraftkilde av Storvik Mekaniske verksted på Dale.

I 1909 fant naturviteren Anders Nummedal spor av steinalderkultur i området. Funnene fikk senere betegnelsen Fosnakulturen. Lokalitetene ved Voldvatnet er ikke fullstendig utgravde. På boplassområdet øst for vatnet ble det i 1909–1910 innenfor et større område samlet inn og gravd frem ca. 2000 flintgjenstander, det meste avfall fra redskapsproduksjon.

I dag benyttes vannet og området rundt som rekreasjonsområde.

Kvitneset – «Fyrvokter Anna»:

Ytterst i den nordlige innsjøen til Kristiansund lå i sin tid Kvitnes fyrstasjon. Der kjempet Anna for tilværelsen i første halvdel av 1900-tallet.

Anna kom til Kvitneset i 1912, med mannen, som var fyrvokter, og et barn. På Kvitnes fyr var det på denne tiden et bolighus for fyrvokteren, et lite fjøs som kunne romme noen få dyr, og et naust nede i Kvitnesbukta, som Fyrvesenet hadde satt opp. Her ute skulle de være selvberget og skaffe seg kjøtt, melk, ull, fisk og potet.

Eldstebarnet døde bare fire år gammelt, og Anna fikk seks barn til. Mannen hennes døde rett etter at det sjuende barnet ble født, og den lille lønna han hadde som fyrvokter, falt bort.

I en periode kom en annen fyrvokter til Kvitnes fyr, men etter en stund gikk Fyrvesenet med på at Anna kunne passe fyret og motta den lille lønna som fulgte med arbeidet. Barna ble opplært til dette arbeidet og ble dyktige fyrvoktere.

For å livberge seg hadde Anna også sauer, som om våren var på skjæra innenfor Grip (Inngripan) på beite. For å komme dit måtte hun ro i to timer over Talgsjøen og rett ut mot Grip. Det var også langt å ro for å kjøpe mat på butikken, og ofte i motstrøm. Hun bakte flatbrød, som hun rodde til Kristiansund med to ganger i uka på sommerstid. Var hun heldig, fikk hun slep av en båt.

Anna fikk seg arbeid på klippfiskberga, men for å komme dit måtte hun gå fra Kvitnes til Draget. Veien består av store steiner langs Omnan og balansering på smale, glatte berghyller og langs svabergene. Sjøen var rett nedenfor stien, så et feiltrinn kunne få katastrofale følger. Når nordvesten sto på, var det ekstremt farefullt å gå på de smale, sleipe hyllene. Dette ble også skoleveien og arbeidsveien til barna.

I tillegg til å passe fyret, stelle dyra og arbeide på fiskebergene, brukte Anna hver ledig stund til karding og spinning av ull, strikking av klær og veving av matter. Hun hadde tøffe dager for å livnære seg selv og de seks barna.

Anna bodde på fyret i 28 år, og da hadde mange av ungene flyttet ut. Hun flyttet selv til Dale og kjøpte hus på Draget og fikk endelig elektrisitet og en enklere hverdag.

I 2015 ble en tursti – «I Annas Fotspor» - åpnet, etter at seniorgruppa i Kristiansund og Nordmøre turistforening var ferdig med å få den tilrettelagt bedre. På Kvitneset ser man ruiner og spor i landskapet etter fyrstasjonen. Tyskerne hadde anlegg der under krigen. Lykta den ble etterfulgt og står i dag på ruinene av den gamle.

Kvernberget – Kristiansund Lufthavn:

Kristiansund lufthavn, Kvernberget er en stamlufthavn som ligger ca. 7 km øst for Kristiansund sentrum. Lufthavnen er base for offshoretransport av personell til olje- og gassområdet Haltenbanken.

Lufthavnen ble åpnet 30. juni 1970 etter initiativ fra Stortinget som stamflyplass for Nordmøre og Romsdal, og var den andre i Møre og Romsdal etter Ålesund lufthavn, Vigra. Lufthavnen eies og driftes av Avinor. Før 1970 var det sjøflyplass på Bolgsvaet.

Lufthavnen er i dag base for CHC Helikopter Service, og trafikkeres av SAS og Widerøe.

Byskogen:

Hagekolonien i Byskogen. Kristiansund kommune eide grunnen "Minde" i byskogen og det hadde vært diskusjon om å anlegge kolonihager. I forbindelse med 1. verdenskrig og behov for matauke ble det våren 1916 lagt ut parseller på flere områder i byen da potetmangelen var stor.

Ca. 380 husstander fikk enten her, i Knudtzondalen eller Grendahlsenga en parsell på 150-200 kvm og interessen for parsell var stor.

Byskogen er det området som ble bevart lengst, men i dag er de fleste omgjort til permanente boliger.

Byskogen ble mye brukt som utfartssted i gamle dager, gjerne på søndager.

Bomba i Byskogen. Ved innkjørselen til Minde hagekoloni/Campingen i Byskogen finner vi restene etter en udetonert bombe sluppet av et tysk fly i april 1940. Flyangrepet var trolig 22. april og ikke 28. slik det står på sokkelen og inskripsjonen på sokkelen henviser trolig til bombingene av Kristiansund.

Angrepet var rettet mot den Omsundbrua, men ingen av bombene traff målet. Det fortelles at en bombe gikk i sjøen, en gikk udetonert i bergveggen på byskogsiden av brufestet. Bomben knakk og bitene ble slengt rundt i Byskogområdet. Delene ble senere samlet og murt på en sokkel i 1945.

Den tredje bomben detonerte i Rensvikbakken og drepte momentant den 15-årige Ingolf Vatten. Han fikk senere en egen minneplate festet i bergveggen omtrent der han sto da bomben falt.

Christieslektens gravsted. Gravstedet i Byskogen har det litt merkelige navnet "Anes Fornøielse" (glede over forfedrenes minne).

I år 1800 fikk postmester Johan Koren Christie, stortingspresidentens far, kongelig tillatelse til å anlegge et familiegravsted på sitt landsted "Ødegården" som han og kona hans, Ane Thue Brodtkorb, kjøpte i 1870. Søknaden om å få anlegge gravsted der, ble i sin tid skrevet av postmesterens berømte sønn, stortingspresident Wilhelm Frimann Koren Christie.

Det er lenge siden noen er lagt ned her, og slektsgravstedet ble ikke særlig vedlikeholdt etter at Wilhelm Christies foreldre solgte eiendommen med gravstedet i 1835. Hele gravstedet var i ferd med å forslummes, da en slektning i Oslo, Håkon Christie, engasjerte seg i saken. Det gjorde også Odd Magne Havneraas med stor glød, og etter noen års kamp for bevaring og restaurering av det ærverdige gamle slektsgravstedet og kulturminnet, endte det med at Kristiansund kommune i 1997 bestemte seg for å avsette årlige midler til vedlikehold av gravstedet. Gravstedet som i dag er et kulturminne vedlikeholdes hvert eneste år.

Gamle Omsund Bru:

Gamle Omsund bru er en 281 meter lang buebro, og er i dag bare åpen for fotgjengere.

Brua ble tatt i bruk i april 1940, men ble ikke åpnet offisielt på grunn av utbruddet av 2. verdenskrig. 22. april 1940 prøvde tyske fly å bombe brua, den holdt; men 15 år gamle Ingolf Vatten, som hadde syklet over den, ble drept i Renabakken. I mai var brua viktig da Kristiansund ble evakuert. Brua ble åpnet offisielt den 24. april 2005, 65 år etter at den ble tatt i bruk.

En ny bro ble åpnet ved siden av den gamle i 1981, den er en del av riksvei 70.

Gamle Omsund Bru er vernet.

Rensvikholmen:

Rensvikholmen er en øy i Kristiansund kommune. Den ligger i Omsundet, mellom Frei og Nordlandet. Vest for Rensvikholmen ligger Hansøya.

Tilbake på 1700/1800-tallet, var øya brukt som rettersted og den sørvestlige delen heter også Daumannsholmen.

Bolga:

I Bolga har det bodd mennesker siden førhistorisk tid. Det er bl.a. funnet ei gravrøys på Bolgneset og en steinalderlokalitet i Nerbolga. På gården i Nerbolga fant den daværende bonden Emil Bolgen mer enn 300 flintredskaper i jorda ovenfor gårdstunet sitt.

Bolga regnes også som en av de eldste gårdene i de ytre Nordmørsbygdene. På Freiøya er det trolig bare Frei og Bjerkestrand som er eldre. Gården var inntil 1812 eid av bl.a: erkebispem i Nidaros (i den katolske tida), kongen og staten, som hadde bygselsretten sammen med Tingvoll prestegjeld, Tingvoll kirke, og Bremsnes kirke. Senere ble kongens del overdratt til en rekke av private landherrer. Den første selveieren ble imidlertid Ola Kristenson Valset fra gården Valset på Ålvundeidet i 1812. I 1865 ble gården delt i to bruk: Nedre Bolga (Nerbolga) og Øvre Bolga (Øverbolga).

I 1837 kom Johan Fredrich Schmedling til Bolga. Han kjøpte og fikk arvefeste på flere jordstykker. De første av disse var ved elva, og her drev han mølle og ølbryggeri. Mølle og kvern hadde det vært her fra eldre tider, men nå ble det drevet i stor stil. Dette regnes som det første industrielle tiltaket på Freiøya.[4]

I gammel tid var veiforbindelsene ofte dårlige. Opparbeidede veier fantes ikke på Freiøya før på 1800-tallet. Litt trafikk gikk nok allikevel over øya på skogs- og seterveier. Vei mellom Bolga og Frei ble bygd omkring 1820. Mellom Bolga og Valen (i Vadsteinsvika) ble det ikke bygd vei før i 1931 da lærerinnen Ingeborg Ellingsæther donerte 10 000 kroner til formålet.

Bolga gravsted:

Bolgen nye gravsted ble innvidd i 1918 av sokneprest Einar Johan Braem Amlie.

Bolga og Rensvik tilhørte i sin tid Kvernes prestegjeld, og ble siden innlemmet i Bremsnes prestegjeld. Først ved kommunesammenslåingen i 1964 ble de en del av Frei kommune.

Før de fikk sitt eget gravsted, måtte de føre sine døde i båt over til Bremsnes på Averøy, noe som sikkert følte både tungt og slitsomt. Det var derfor til stor lettelse for innbyggerne da de endelig fikk sitt eget gravsted og gravstedet er fortsatt i bruk.

Fugløya:

Fugløya ute på Bolgsvaet ble i tidlige tider brukt til fisketørking av ulike kjøpmenn i Kristiansund. Det er usikkert hvorvidt noen bodde der fast på den tida. Den første eieren som er nevnt er Fredrik Schmedling fra Bolga og den første som er nevnt som bosatt på øya er Bergljot Thoresen.

Øya var planlagt innlemmet i en utbygging av industriområdet på Husøya i tidligere Frei kommune. Øya ble, etter en folkeaksjon i kommunen, kåret til kulturminne for kommunen i kulturminneåret 1997.

Formannskapet i Frei kommune forsøkte å sette resultatet av avstemningen til side, og vedtok i stedet å kåre Rastarkalv til kommunens kulturminne. Dette vedtaket ble overprøvd av sekretariatet i kulturminnestafetten, som slo fast at det var kommunens innbyggere som skulle avgjøre. Øya ble også valgt til kulturminne for Møre og Romsdal fylke.

Fugløya ble fraflytta i 2003, men i mange år bodde brødrene Frank og Roald Thoresen på øya i perioder og drev med tradisjonelt fiske.

Etter vedtak i statsråd er Fugløya med tilhørende sjøareal gitt status som naturreservat for sjøfugl f.o.m. 1. august 2010. Området er inkludert i Møre og Romsdal fylkes verneplan for hekkende sjøfugl. Denne verneplanen ble oversendt Direktoratet for Naturforvaltning, som støttet fylkets tilråding om vern av Fugløya. Direktoratet sendte sin tilråding til Miljøverndepartementet som planla å gjøre vernevedtak i løpet av høsten 2007 og 2008.

Ingen andre viltområder har høyere naturverdi i tidligere Frei kommune.

19. mai 2018 oppsto det brann i bolighuset. Da brannmannskap fra brannvesenet og redningsskøyta «Erik Bye» ankom øya, var huset overtent og sto ikke til å redde. Det ble foretatt en kontrollert nedbrenning av huset samt spylt på mye vann rundt huset så brannen ikke skulle spre seg.

Bolgvatnet:

Bolgvatnet er Kristiansund kommunes største innsjø, og ligger på øya Frei i Møre og Romsdal. Vatnet har lengderetning omtrentlig nord-sør. Riksvei 70 går langs østsiden av vatnet.

Bolgvatnet fungerte som hovedvannkilde i Kristiansund og Frei til, rundt 1980. Pr. 2017 er det reservevannkilde, etter Storvatnet i Tingvoll kommune.

Langs vestsiden ruver Freikollen-området og i øst Midtfjellet og Kistfjellet. Sør for vatnet ligger Prestmyra og Storbakken. I nord ved avkjøring til Vadsteinsvika og Vikaneset. Vannspeilet ligger 66 moh. Største øy Rastholmen ligger på østsiden. Lokale kilder har oppgitt største dybde til 16 meter. Utløpet er i nord til Bolgelva. Vest for pumpestasjonen i sør stikker det ut en halvøy.

På østsiden av vannet (RV 70-siden av vannet) er det anlagt en tursti på rester av traseen for den gamle postveien over Freiøya fra Kristiansund til fastlandet.

Oldenborg:

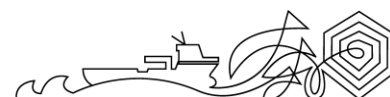
Seilerhytta Oldenborg kjøpt 1915, før foreningen Kristiansunds Seilerforening var formelt stiftet i 1917.

Man kjøpte hytta til Hilmar P. Sunde for kr 8500,-. Inkludert ombygging ble det kr 17 000, dvs nærmere kr 800 000,- i dagens priser. De første formenn måtte personlig ordne med finansieringen av hyttekjøpet. Det ble arrangert marked til inntekt for hytta. 4 mål innmark fulgte med, så foreninga kunne selge høy. I tillegg kommer 11 mål utmark. Siste gårdbrukere var Frederik Olaus Iversen Oldenborg og Lise Marie Olsdatter Møst. De fisket, dyrket havre, bær og poteter og hadde 8 barn, 2 kyr og 10 sauer og flyttet herfra i 1908. I 1920 var det tusen gjester. Under andre verdenskrig brukte tyskerne stedet til "pleiehjem" for skadde soldater. Da var det høner og ei ku i fjøset, og kaninoppdrett på Bukkholmen. Bestyrer var Heinz Kraft fra Gdansk. Han hadde et godt forhold til lokalbefolkningen. Stedet ble i 1945 reparert etter krigsslitasjen og husholdersken frk. Holm bodde der. Etter noen år overtok stuert Trond Hjeldseth.

I 1973 er det så mye hærverk på Oldenborg at styret søker Frei kommune om å få rive for å bygge nytt. To år seinere blir løsningen reparasjon og utover fra 1990-tallet og fram til i dag gjøres det mye dugnads- og vedlikeholdsarbeid.

Det er fortsatt slik at eneste adkomstmulighet er med båt, sti fra Vadsteinsvik og langs sjøkanten fra Møst enklest på fjøre sjø.

Knudtzonlunden:

Knudtzonlunden, eller Birkelund som er det formelle navnet, ble oppført i 1874 av "klippfiskkonge" og Storkonsul Nicolay Heinrich Knudtzon III (1816 - 1895). To år tidligere hadde han giftet seg med sin andre kone Caroline F. Werring i gamle Frei kirke, som lå i det samme området. Den 12 mål store eiendommen var utskilt av gården Øvre Frei. Adressen er Rastarkalvvegen 33.

Det antas at Knudtzon valgte Frei som sommersted på grunn av storslått naturskjønnhet, men også på grunn av at handelsmannen, som hadde mange fiskevær på Averøy den tiden, også slapp å ha sin egen fiskeribefolkning tett innpå seg.

Det er ikke kjent hvem som var arkitekt og byggmester for feriestedet.

Hovedbygget er en slottsminiatyr i sveitserstil med utmurt bindingsverk og solid tømmerkonstruksjon. Det er også flere spesialbygninger på eiendommen, som i dag er åtte mål etter at kommunen eksproprieterte fire mål for å bygge vei. Det er en innredet tjenerbolig og en frittstående spise/dansesal og vedbu. I tillegg finnes også et bygg, hvor det i sin tid var fjøs, stall og et femseters utedo. To hagestuer og drivhuset er revet.

Eiendommen ble på 1930-tallet solgt til familien Grimstad, som eide og bebodde den helt fram til SpareBank1 Nordvest overtok i 2010. Ett av byggene på eiendommen huset Frei Sparebank i tiden 1947-1959. Banken fusjonerte med Kristiansunds Sparebank i 1964, og er nå en del av SpareBank1 Nordvest.

Nicolay H. Knudtzon satt i direksjonen for Kristiansunds Sparebank i ca 50 år og initiativtaker da Kristiansunds Spareskillingsbank ble etablert i 1861. Da eiendommen ble lagt ut for salg, var disse historiske båndene mellom mannen og banken en hovedårsak til at SpareBank1 Nordvest valgte å erverve eiendommen. For å hedre Storkonsulen ble eiendommen omdøpt til Knudtzonlunden og nybygget med konferansesal ble døpt Knudtzonsalen.

Knudtzonlunden er det siste fingeravtrykket etter storhetstiden i forretningshuset Knudtzon, et av Norges rikeste på 1800-tallet.

Selv om Lunden er et praktbygg med høy kulturhistorisk verdi, er eiendommen ikke fredet, men vernemyndighetene legger sterke føringer for alt arbeid som foretas av endringer, vedlikehold og restaurering på grunn av bygningenes alder, opprinnelse og særpreg.

Restaureringsprosjektet, etter planer utarbeidet av arkitekt Nils Fiske, ble påbegynt våren 2010, og offisiell åpning av "nye" Knudtzonlunden ble foretatt torsdag 24. mai i år (2012).

Eiendommen fremstår i dag som mer enn et historisk monument. Det har ikke vært SpareBank1 Nordvest sin mening at dette kun skulle bli et museum, men legge til rette for at eiendommen skulle fylle en funksjon også for det 21. århundre som en møteplass for næringsliv, kultur og samfunnet generelt, samt gi rom for bankens egne arrangement.

Rastarkalv – Freistranda:

Rastarkalv fornminneområde ligger ved Frei kirke på sørsiden av øya. 3 skipsrøyser og 4 gravrøyser vitner om slaget på Rastarkalv som stod i år 955 e.kr. Skipsrøysene på Freistranda er ovale og 15 m lange, og 10 m brede og

ca. 1.5 m høye. Det er satt opp informasjonsskilt om slaget. På "Freidarberg" er det reist 3 bautasteiner til minne om bonden og krigeren Egil Ullserk.

Etter initiativ av Ole Jullum fikk Egil Ullserk sin bauta allerede i 1878. I mange år sto den ytterst på Freineset, men ifølge Snorre sto det opprinnelig tre bautasteiner på Egil Ullserks grav, og på begynnelsen av 1970-tallet ble det derfor gjort vedtak om å samle de tre bautasteinene. I 1975 var dette arbeidet ferdig og minneparken på Freihaugen (Freidaberget) hadde endelig fått den form den var tiltenkt. I midten står den opprinnelige bautasteinen fra Freineset. De to andre er hentet fra Bolga og Endreset. Rundt bautasteinene er det laget en forhøyning med rullestein hentet fra en av kongsgårdene på Bjerkestrand. Som en kuriositet bør det nevnes at halvparten av en av de opprinnelige bautasteinene i dag utgjør det nederste trinnet opp til den gamle kirkegården.

En storslått og høytidelig markering og avduking av minnesmerket fant sted en junidag i 1977.

De tre bautasteinene er, som nevnt, reist til minne om bonden og krigeren Egil Ullserk. Egil Ullserk var mannen Håkon den Gode Adelsteinfostre rådførte seg med da han oppholdt seg på Frei når han fikk høre at Eirikssønnene var på vei med en stor hær. Overmakten virket stor, men da Håkon den Gode vurderte å dra til Trønedelag for å samle en større hær, sa Erik Ullserk: "Eg var med i nokre slag med kong Harald, far Dykkar. Han slo stundom med meir folk og stndom med mindre; han hadde jamnan siger. Aldri hørde eg han spurde venene sine om slik råd, konge, av di vi tykkjer vi har ein djerv hovding, og De skal få fylgje av oss."

Og slik ble det. Slaget sto på Rastarkalv i år 955, og Håkon den Gode seiret etter at Egil Ullserk hadde narret Eirikssønnene med en krigslist. Eirikssønnene rømte, men Egil Ullserk falt og mange med han.

"Slaget på Rastarkalv" er satt opp som historisk spel med bautasteinene på Rastarkalv som kulisse og første gang spelet ble satt opp der var i 1996 og settes opp fortsatt annet hvert år, senest 2019.

Frei kirke:

Det er grunn til å tro at Frei ganske tidlig fikk egen kirke - kanskje allerede på 12-1300-tallet.

Kirken er første gang nevnt i skriftlige kilder i 1478, og da den brant ned i 1766 ble den omtalt som liten og skrøpelig. Man satte straks i gang med byggingen av ny kirke. Denne ble revet i 1896 for å gi plass til nåværende kirke, som ble tatt i bruk og innvidd 16. september 1897 av daværende biskop i Nidaros bispedømme, biskop Skaar.

Siden den gang har kirken gjennomgått en rekke utbedringer. Under orkanen i 1992 ble kirken betydelig skadet og måtte stenges høsten 1994.

Til å begynne med var kirken uten orgel. Det ble kun benyttet et lite husorgel, gitt i 1881 av N. H. Knudtzon, da han ble viet her andre gangen han giftet seg. Han ble da gift med Caroline Werring. I 1914 besluttet herredsstyret å anskaffe orgel. Orgelet som ble anskaffet var forarbeidet av Brødr. Torkelsen fra Åsen i Trøndelag, ble innsatt i kirken og tatt i bruk i 1916. I 1970 fikk kirken nytt orgel laget ved Vestlandske Orgelverksted.

Lysekronen som henger foran orgelet er fra 1796, gitt av lensmann og kirkeverge Jacob Messel Williamsen (1742-1822) til minne om hans første kone Margrethe Pedersdotter (1736 - 1797). Døpefatet er også av gammelkirkens

utstyr. Både prekestol og døpefont er fra 1897 og laget i tre.

Den eldste gravplassen ved kirken er mange hundre år gammel. Gammelgravstedet ble brukt fram til 1838. Da kirken ble bygd på nordsiden av veien i 1767, omfattet den kun kirketomten. Fra 1838 er tomten stadig utvidet.

Kirken er en langkirke bygd i tre og er tegnet av arkitekt Kari Norum.

Altertavle er malt av overlærer K. Nicolaysen fra Bergen i 1897 og motivet er Jesu oppstandelse. Den gamle altertavlen står i kirkens gallerigang. Mester for den var Ole Jonsen Kolset (f. 1722). Fra 1753 var han bosatt i Kristiansund, der han virket som maler, snekker og treskjærer. Han har utført inventararbeidet på kirkene i Halså og Kristiansund. Altertavlen i Bremsnes kirke er også laget av ham.

I 1845 ble kirkeklokken i gammelkirken tatt ned og sendt til Trondheim for omstøping. Denne er identisk med den minste klokken i Frei kirke og bærer følgende inskripsjon: "Bekostet omstøbet i aaret 1847 av lensmand Nergaard og øvrige eiere i Fredøe annex kirke. Fabrikken ved Nidelven."

I 1897 ble det anskaffet en ny klokke fra Laksvåg verk. Beslaget til å henge klokken etter ble forarbeidet av Ingebrigt J. Flatsetø.

Frei kirke har ca 400 sitteplasser og brukes mye til konserter og andre kulturarrangement.

Elvakeiva:

Elvakeiva ligger på Skottneset på nedre Frei, et stykke øst for utløpet til Freielva.

Fornminnet som ligger her på ei lita grasslette nord for en bergrabb er en steinring, en steinsetning. Denne steinsetningen er et av Freis spennende fortidsminner fra jernalderen mest sannsynlig fra midten av eldre jernalder.

Steinringen er 3 meter i tverrmål og med en 1 meter høy bautastein i midten. Like inntil nordre kant av ringen ligger ei stor steinhelle som til den ene siden er støttet av to kuppelsteiner. Det hele har stor likhet med en hustuft, men det er vel utvilsomt at vi her har med en grav å gjøre. Derimot er det meget mulig at selve gravformen skal illustrere den dødes bolig, en skikk som er kjent fra flere oldtidskulturer. I 1938 ble det foretatt en utgraving av anlegget, men det ble bare funnet et kullag som strakte seg over det meste av området. Gravformen tilsier at gravleggingen helst har foregått omkring midten av eldre jernalder. Steinringen er i dag restaurert og den er innhegnet med et kraftig metallgjerde. Steinene er ikke de originale, men bautaen ble funnet nedfalt på stedet.

Fornminnet ligger ved en privat vei.

Viken gard:

På området og muligens allerede fra 1700-tallet, sto det hus på eiendommen og dette var en husmannsplass som nå er delvis innbygd i de nye husene.

Augustinius Bastian With beholdt Indre Vika da han solgte garden i 1880. Det var han som bygde de husa som nå er i Vika. Der drev han også landhandel og sagbruk en tid. Vektlodda og protokollen hans er fremdeles å finne på

garden, og stolen hans står i stua. Han hadde orgel i sørstua.

Gunnar Eikrem kjøpte garden i 1901 av Augustinius With for kr. 5 500. Selgeren tok unna ei gammel løe og kårhuset han hadde påbygd i vestre enden av huset for resten av sin levetid.

Gunnar Eikrem var født 30.04. 1869, og var gift med Maren Ingebrigtsdotter Flatsetøy født 6.05. 1873. De fikk tre barn: Gjertrud født 1901, Dorthea født 1903 og Nils født 1914.

Gunnar hadde lært seg til møbelsnekker av halvbroren Lars Eikrem, og i dagligstua står et vakkert møblement i dragestil som han har laget. Maren var en flink veverske og datteren Dorthea en flink syerske. Gunnar Eikrem døde 10.05 1938. Kona Maren Ingebrigtsdotter døde 18.01 1965. Sønnen Nils fikk skjøte på garden 20.04. 1942. Nils Eikrem døde 5.03 1985. Han var ugift.

Det var ca. 35 mål dyrket jord og ca 100 mål utmark på eiendommen.

Frei kommune vedtok å kjøpe garden i 1986. Skjøte ble tinglyst 15.10. 1987.

Det er utarbeidet og stadfestet reguleringsplan for Viken gard. Området er regulert til museums- og friluftsområde. Utmarka og noe av dyrkajorda er drevet av andre gardar som tilleggsjord. Det resterende området på 21 dekar er tilgjengelig for allmennheten.

Eiendommen består av et våningshus. Stua på 75 kvm ble oppført i 1880, og senere ombygd rundt 1914. Huset har empirevindu med enkel omramming. Inngangsdøra er med fin portal med kannelerte sidegerikter. Hele huset er fullt utstyrt med innbo som for det meste skriver seg fra tida rundt århundreskiftet. Nesten alle rom er utstyrt med malmovner og til dels etasjeovner.

Naustet på 9 x 5.5 m var av stavverk. Taket var tekket med teglstein produsert på Frei.

Garden var et kombinasjonsbruk hvor en i tillegg livnærte seg av "småsjyn". Den åpne motorbåten "Eikja" var en av de første motorbåtene i Frei. Den ble bygd i 1915. Motoren var av merket "Eagle." Båten står nå i Milnbrygga hos Nordmøre Museum. I naustet stod også en geitbåt. Denne ble knust da deler av taket ramlet ned. Restene av denne, en stavn og noen bord, er å finne på Nordmøre Museum. Naustet var helt til nedfalls, og ble revet i 1993.

Løa rommet en buskap på 4 - 5 voksne naut. Det var egne rom for høns og gris. Løa hadde kjøre- og låvebro. I østenden er ei fløy med silo og høyståll. Ellers inneholder den laftede delen stall, kufjøs og smalfjøs. Løa ble bygd ca. 1880, og senere påbygd i 1937.

Saga ble opprinnelig drevet av vannkraft, men senere ble det installert en "Trygg-motor" som også var drivkraft for alle maskiner i huset. Bygningen har en låve som delvis har vært nyttet til korntresking og materiallager. Verkstedet i vestenden av første etasje inneholder dreiebenk, høvelbenk og svært mye eldre håndverktøy.

Sponveggen på snekkerverkstedet ble restaurert i forbindelse med miljøuka på Frei i juni 2001 og spontekking er et gammelt handverk, og spon var vanlig tekkemateriale her til lands utover 1800-tallet. Det var værvegger, som regel vegger som ligger mot vest eller sørvest som fikk sponkledning. Vegger tekket med spon/flis beskytter hus mot regn og snø. Et brønnhus ble tatt av orkanen i 1987 og øst for naustveien er det tufter av et grisehus.

På jordet øst for våningshuset lå et sommerfjøs og på jordet ble det under krigen dyrket hvete.

Alt innbo på garden ble etter at kommunen overtok registrert, kartotekført og delvis merket.

Kvalvik Fort:

Kvalvik Fort ligger på nordøstspissen av Frei i Kristiansund kommune. Fortet er et av de best bevarte kystfortene fra 2. verdenskrig, og beskriver en viktig del av vår historie gjennom bygningsmasse, installasjoner, skilt og periodiske utstillinger.

Kvalvik Fort ble påbegynt våren 1943 og var nesten ferdigstilt da freden kom. Fortet er et hærfort med betegnelsen HKB 3/976 Kvalvik. Hovedskytset var 4 stk 12cm belgiske feltkanoner med en rekkevidde på 14000 m. I tillegg var det stillinger for luftvern og to panservernkanoner for nærforsvar. Fortet var omgitt av minefelt.

I tilknytning til fortet var det også en ubåtbase for 6 Biber dvergubåter. Fortets primære oppgave var å beskytte innseilingen til Sunndalsfjorden og var en del av «Festung Norwegen». Fortets besetning var på 100 mann. Fortet har to store fjellhaller beregnet for ammunisjon og forsyninger. I tilknytning til de fire kanonstillingene syd og nord er det bunkere for ammunisjon og personell. På en høyde er det en ildledningssentral som styrte ildgivning. Fortet hadde en smalsporet jernbane som fraktet forsyninger og ammunisjon mellom stillingene i syd og nord. Fjellanlegg og bunkere er i stor grad i bra stand.

I 1988 ble det dannet en forening Kvalvik Forts Venner. Fortet var da fullstendig gjengrodd av skog og kratt og siden 1988 har venneforeningen vedlikeholdt og driftet fortet i nært samarbeid med kommunen.

Det finnes mye utstyr og krigsmateriell ute i området og flere informasjonstavler. Kvalvik Fort er mye brukt som rekreasjonssted for turfolk, familier og skoleklasser.

Algea Fabrikk i Kvalvika:

Haakon Torgersen var en fremsynt mann. Allerede i 1937 så han nye muligheter innen foredling av tang og tare og etablerte Algea.

Den første fabrikk ble lagt til Kvalvika på Freiøya og i 1942 kjøpte firmaet lokaler i Vikan hvor det fortsatt er drift.

Fabrikkbygninger på Freiøya og området rundt er i dag i privat eie.

Kilder:

Digitale kilder:

Kulturminnesøk - kulturminnesok.no (Riksantikvaren)

Askeladden – askeladden.ra.no (Riksantikvaren)

Lokalhistoriewiki – lokalhistoriewiki.no

Wikipedia – wikipedia.no

Kristiansund kommune - kristiansund.kommune.no

Riksantikvaren – ra.no

Møre og Romsdal Fylkeskommune – mrfylke.no

Stiftelsen Nordmøre museum – nordmore.museum.no
Gjenreisningsbyen – kristiansund.kommune.no/gjenreisningsbyen
Norsk Kunst Database kristiansund.nkdb.no
Sundbåten – sundbaten.no
Nettstudio AS – ksu.no
Brunsvikanett – brunsvika.net

Andre kilder:

Rokstad, Tone: *Stemmer fra Innlandet* (Tone Rokstad Media Consulting, Kristiansund 2013)
Borøchstein, Ove og Ingeberg, Petter: *En Bauta ble reist* (Holm Grafisk, Kristiansund 2003)
Borøchstein, Ove, Ingeberg, Petter og Williamsen, Odd W.: *Kæm va dæm?* (Kristiansund kommune og Nordmøre museum, Kristiansund 2010)
Iversen, Jostein: *Grip – Norges minste kommune – et fiskevær gjennom 900 år* (Jostein Iversen, Kleppe 1998)
Diverse skriftlige kilder fra Stiftelsen Nordmøre museum

Tilleggsilder:

Lokale informanter

Vedlegg:

Oversikt over kulturminner i Kristiansund med prioritet pr. 22.10.20
Liste over regionale og nasjonale viktige kulturminner i Kristiansund (Regional Delplan for Kulturminner i Møre og Romsdal)

